

Poštnina plačana v gotovini.

MISEL IN DELO

KULTURNA IN
SOCIALNA REVIVA

Č L A N K I

L. ČERMELJ: Nova pota manjšinske zaštite // DR. M.
VLADISAVLJEVIČ: Jedan pogled na jugoslovenski ustav
// DR. ING. Č. NAGODE: Naravne osnovne smotrne
upravne ureditve naše države

O B Z O R N I K

Resolucija »Jugoslovenskega kulturnega kluba« v Beogradu //
Boj slovenskega učitelja za narodno šolo v dobi pred narod-
nim osvobojenjem (J. Janežič) // Dr. M. Krmpotić: Dr. Gregor
Žerjav kot socialni politik (B.)

P O R O Č I L A

»Sociološki pregledi«, Beograd 1938 (S. B.)

V. 11.-12.
NOVEMBER-BECEMBER 1939

Redakcija 11.—12. številke zaključena 4. decembra 1939

NAROČNINA: za celo leto 60 Din, za pol leta 30 Din,
za inozemstvo: celoletno 90 Din. Poštočerkovni račun: 16.602

UPRAVA v Ljubljani na Gosposvetski cesti 4/I.
Dopisi za uredništvo: Ljubljana, poštni predal 322

UREDNIŠKI ODBOR: dr. STOJAN BAJIČ, dr. LAVO ČERMELJ,
dr. FRAN SPILLER-MUYS in dr. ALOJZ ZALOKAR

Izdajateljstvo in založništvo: Tisk jugoslovanskih naprednih akademskih
starešin »NASTA« v Ljubljani, r. z. z o. z. Predstavnik: dr. Alojz Zalokar

Tiska: Narodna tiskarna v Ljubljani (Predstavnik: Fran Jeran.)

Uredništvo je prejelo:

Knjige in brošure:

Dr. Ivan Pintar: Mediko-kirurški zavod v Ljubljani. Njegov nastanek, razmah
in konec. Habilitacijska disertacija. Ljubljana, marec 1939, 96 strani. Obsega zgo-
dovino zavoda v letih 1782—1840.

Dr. Ton Smerdel: Lirika Iga Gradna. Preštampano iz »Južnog pregleda«,
br. 8—9, Skoplje 1939. Stamparija »Južna Srbija«, Strani 12.

Fran Sturm: Francosko-slovenski slovar. 2. zvezek: Allure — Audi-mutité,
str. 60—164. Ljubljana, 1939. Po vsebini, obsegu in opremljenosti reprezentativna izdaja
slovarja; zvezki izhajajo predhodno na četrt leta, naročnina za snopčje znaša
Din 60. Naročila sprejema francoski institut v Ljubljani.

Časniki in revije:

Arhiv za sociologijo i književnost. Serija I. Izlazi godišnje u 10 svezaka. Cena
kompletne serije u pretplati 40 Din. Beograd Đorđa Washingtona 12.

Brazda. Sedmično spisanje za obličestvena kultura i stopanski vprosi. Godina
IV., 1939. Redaktor Hristo Stojkov. Sofija, pl. Sv. Nedelja 11.

Le Cahier des Lettres et des Arts. Paris 8e.

Čas, revija Leonove družbe v Ljubljani.

Časopis za zgodovino in narodopisje. Maribor.

Dejanje. Mesečnik za gospodarstvo, kulturo in politiko. Ljubljana.

LAVO ČERMELJ:

NOVA POTA MANJŠINSKE ZAŠČITE

O manjšinski zaščiti kot splošnem problemu lahko govorimo šele po svetovni vojni. Na mirovni konferenci v Parizu so prvič narekovali mednarodne določbe za zaščito manjšin. Idejna osnova, ki je pri tem kumovala, je bila sama na sebi zdrava. Zgrajena je bila na načelih, ki jih je rodila francoska revolucija in ki priznavajo dostojanstvo človeške osebnosti in razne osnovne človeške pravice. Od teh pravic moramo posebej poudarjati pravico posameznika, da »priznava, ljubi in razvija svojo narodnost«.¹

Toda na mirovni konferenci v Parizu utemeljena zaščita manjšin je imela hud izviren greh.² Ni bila namreč izraz proste volje držav, temveč je bila narekovana, in sicer le šibkejšim. Vezala je samo one države, ki so nastale predvsem na ozemlju bivše Avstro-ogrske monarhije in Rusije. Velesile so utemeljile to omejitev s tem, da gre pri zaščiti manjšin za pravne principe, katerih izpolnjevanje je za velike države, ki imajo že staro izkušnjo, samo po sebi umljivo. Praksa je seveda pokazala nasprotno. Zato so že od začetka bile na eni strani države, ki so zahtevale generalizacijo teh obveznosti in princip enakosti za vse države, na drugi strani pa ostale države, ki so se se kategorično upirale taki posplošitvi. Spričo tega je Društvo narodov, ki mu je bila poverjena kontrola nad manjšinsko zaščito, že leta 1922. sprejelo resolucijo, ki je izražala željo, da naj vse države, ki so članice Društva narodov, manjšinam na svojem ozemlju dovolijo pravice, ki so zajamčene v versajskem manjšinskem dogovoru. Bila pa je samo želja in taka je tudi ostala.

Prav zaradi tega izvirnega greha je bila manjšinska zaščita po Društvu narodov že od vsega začetka obsojena na neuspeh. Pravo delovanje pa je ovirala tudi okornost aparata, ki je skoroda onemogočila vsako uspešno rešitev predloženih pritožb. Ta zaščita je poleg tega, kakor sicer tudi vse drugo delovanje D. N., pogrešala primerne avtoritativnosti in sredstev, s katerimi bi se po potrebi lahko tudi izsililo upoštevanje določb manjšinske zaščite. Tako pa so se morali pokoravati samo šibkejši, medtem ko je bila močnejšim dovoljena tudi najhujša kršitev človeških osnovnih pravic.

Kakor je oslabelo D. N., tako je tudi popuščala mednarodno zajamčena manjšinska zaščita. Sedanja oslabeledost D. N. pa sploh ne dopušča, da bi vr-

¹ Glej »Bulletin«, ki ga izdaja Mednarodna unija društev za Ligo narodov (N. I. — II. januar — junij 1939)!

² Prim. L. Čermelj »Smernice manjšinske zaščite« (Misel in delo, III. 1937).

šilo nalogo zaščitnika dogovorov ter razsodnika med državami in manjšinami. Ali bo D. N. zopet lahko prevzelo zaščito in v kakšni obliki, bi bilo danes težko prerokovati. Slišijo se sicer že glasovi o prerojenju in pomlajenju D. N. na širši in trdnejši podlagi, toda težko je presojati, koliko iskrenosti je za temi načrti, in tudi ne vemo, kakšen bo konec sedanje vojne.

S popolno oslavitvijo D. N. je odpadla vsa osnova za izvrševanje manjšinskih dogovorov. Zato so glede manjšinske zaščite preostale samo še kontrola po javnem mnenju, dalje interes držav samih, da rešijo manjšinske probleme, ter želja sosednih držav, da odstranjujejo povode za morebitne medsebojne konflikte.

Važnejši so interesi posameznih držav, da rešuje vsaka država v okviru svojih meja sporna manjšinska vprašanja, zlasti ako jo silijo k temu ne pričakovani hrupni mednarodni dogodki in državni preobrti na njenih mejah, kakor smo jih v zadnjem času nemalo doživeli. V takih primerih gre v glavnem za bolj ali manj prostovoljne notranje ukrepe, ki nudijo manjšinam večjo ali manjšo avtonomijo. (Prim. ravnanje Madžarov z Ukrajinci v Podkarpatski Rusiji, odkar so se pojavili na Karpatih Rusi!) Posebno značilno je ravnanje držav, ki imajo dejansko avtoritarni režim, dasi tega morda ne priznavajo, in v katerih sme delovati le po ena priznana politična stranka. V marsikateri taki državi ima narodna manjšina svoj samostojni odsek v takšni edini državni nacionalni stranki. (Tako n. pr. Nemci in Madžari na Romunskem.)

Metoda, po kateri izražajo sosedne države željo, kako naj se odstranijo razlogi in povodi za morebitne spore, ki bi nastali zaradi manjšin, so bilateralni dogovori med takimi državami.³ Države, ki sklepajo kak tak bilateralni (dvostranski) dogovor, že s tem poudarjajo, da smatrajo samo sebe za zainteresirane pri reševanju tega vprašanja in da izključujejo mednarodno vmešavanje in kontrolo. Gotovo je metoda bilateralnih dogovorov v tem ali onem primeru koristno razrešila kak manjšinski problem. (N. pr.: dogovor glede manjšinskih šol med našo državo in Romunijo.) Ali in v koliko pa bi taki bilateralni dogovori lahko nadomestili mednarodno zajamčeno zaščito in mednarodno arbitražo, je še nejasno.

Sistem bilateralnih dogovorov se more namreč koristno uporabljati samo med takima dvema državama, ki imata vsaka svojo manjšino v nasprotni pogodbeni državi. Sistem predpostavlja tudi nekako enakost v številu in pomenu obeh manjšin. Toda celo ob popolni enakosti manjšin soodloča tudi razlika po velikosti in pomembnosti dogovarjajočih se držav. Vselej ima velika država večjo korist nego majhna država. Docela neporaben pa je si-

³ O tem predmetu je že poročal prej omenjeni članek v »Misli in delu« III, 1937.

stem bilateralnih dogovorov pri onih manjšinah, ki nimajo za seboj lastne matične države (kakor n. pr. Lužiški Srbi).

Že pri garancijskem sistemu po D. N. je obstajala nevarnost, da se interesi manjšin žrtvujejo drugim interesom. Jasno je, da je taka nevarnost pri bilateralnih dogovorih še neprimerno večja. Žal so dogodki zadnjega časa pokazali, da je bila ta domneva utemeljena, in so dejstva celo prekosila tudi najbolj pesimistične slutnje. Toda preden si ogledamo te dogodke, si moramo za boljše razumevanje razložiti preobrat, ki je v zadnjih letih nastal v presojanju narodnih manjšin.

Mednarodna manjšinska zaščita, kakršna je bila osnovana v okviru D. N., je slonela na dostojanstvu in na pravicah posameznika. Ščitila je posameznika, odnosno skupino posameznikov, v razmerju do države. Praktično se je ta zaščita izvajala tako, da je bila manjšina v pravem pomenu besede »subjekt« mednarodnega prava. Manjšina je imela pravico, zastopati svoje interese pred mednarodnim forumom in temu predlagati svoje morebitne pritožbe. Ta sistem manjšinske zaščite je razlikoval politično področje od kulturnega. Kulturno področje pa je obsegalo socialno, kulturno, umetniško, duševno in versko življenje posameznika in manjšine kot kolektivnosti.

To naziranje o manjšinah in njenih osnovnih pravicah se je v zadnjih letih marsikje moralo umakniti novim diametralno nasprotnim teorijam.

Tako se je v zadnjih letih razvila teorija o totalitarni državi. Ta nauk smatra v svoji skrajni obliki državo kot najvišji namen eksistence posameznikov. Država obsega vse, njej pripada vse. Vse človeško delovanje in nehanje, tako na materialnem kakor na umetniškem, verskem in duševnem torišču, se podreja državi in se uravnava po njenih interesih. Država odloča kot vrhovna instanca o potrebah ljudstva, država je absolutno priznana in nikomur odgovorna oblast, ki sme voditi, pospeševati ali zavirati delovanja vsakega državljana. Po takem nauku očitno ni več mogoče razlikovati med državo in nacio, prav na tem principu pa je bil zgrajen sistem manjšinske zaščite.⁴ Država se docela indentificira z večinskim narodom in obratno.

Zato ne more biti v totalitarni državi govora o manjšinah in o kakih manjšinskih pravicah. Dejansko se v zakonodaji takih držav obstoj manjšin docela ignorira. Politični faktorji to naziranje tudi javno priznavajo in pravniki ga skušajo celo juridično utemeljiti in opravičiti.⁵ Manjšinam in tembolj posameznikom odrekajo biti subjekt mednarodnega prava. Priznavajo jim samo svojstvo objekta. Zaradi tega ne more biti manjšinska zaščita nikaka

⁴ Citirano po gori omenjenem »Bulletinu«.

⁵ Prim. G. M. Musso »La protezione minoritaria e la sovranità (Esame della questione nei rapporti italo-jugoslavi). Roma 1936, in referat L. Čermelja o tej knjigi v spominski knjižici »Jadrana«, Maribor 1939.

juridična, temveč samo neka moralna dolžnost države. Zato sme država, kolikor si ni morda samovoljno s posebnimi mednarodnimi dogovori in sporazumi omejila svoje svobode, ravnati z manjšinami na svojem ozemlju kakor z ostalimi državljani in nobena druga država in nobena mednarodna ustanova se ne sme vmešavati v njene posle.

V skladu z naukom o totalitarni državi odreja taka država manjšini pravico do obstoja in smatra asimilacijo manjšine ne samo za dopustno, temveč celo kot najboljši način za ohranitev miru, češ da se tako popolnoma zenačijo manjšine z ostalim prebivalstvom ter se ohrani nedotaknjena suverenost države.

Druga teorija, ki je v nekaterih državah radikalno izpremenila nazoranje o manjšinah, je nauk o »naddržavni narodnosti«, kakor bi morda lahko prevedli izraz »Ueberstaatliches Volkstum«. Ta teorija in teorija o totalitarni državi sta se najbolj razbohotili pri onem narodu, ki je imel prej največ manjšinskih skupin v drugih državah in ki je zato imel tudi vodilno besedo na kongresih manjšin. Po tem nauku obsega narod (Volk) vse rojake, kjerkoli bivajo, v lastni državi ali zunaj nje, in neglede na njihovo državljsko pripadnost. Ta nauk prikazuje narod glede njegovega kolektiva kot absolutno in najvišjo vrednost, višjo od katere koli druge. Pristaši te teorije smatrajo, da ima država absolutno pravico zastopati ne samo interese lastnih državljanov, temveč tudi interese ostalih rojakov zunaj državnega okvira, četudi so ti dejansko tuji državljani.

Principielno si ta dva nauka nasprotujeta, kajti nauk o totalitarni državi izključuje vmešavanje kake tuje države v njene domače zadeve, nauk o »volkstumu« pa zahteva aktivno poseganje v notranje zadeve drugih držav. Praktično seveda se zdi zadeva povsem drugačna, kajti dejansko zastopa obe teoriji ena in ista država, ki predobro združuje ta nauka s prepričanjem o nadrejenosti lastnega naroda nad drugimi narodi ter o svojem posebnem poslanstvu. Zato ščiti taka država na eni strani z vsemi sredstvi svoje rojake v inozemstvu, na drugi strani pa si pridržuje prosto roko za popolno asimilacijo tujih elementov na svojem ozemlju. Na tem dejstvu ne izpremenijo prav ničesar nasprotne trditve raznih državnikov.⁶

Jasno je, da nauk o »volkstumu« zavrača princip nevtralne in nepristranske arbitraže glede vsega, kar se tiče naroda v tem tako širokem pomenu besede. Kajti po tem nauku je samo narod kompetenten, da odloča o potrebah svojih posameznih skupin v tujih državah. Ta narod ima pa tudi pravico intervenirati in po potrebi celo uporabiti silo, ako meni, da so ogroženi interesi njegove manjšine. Da ni ostalo samo pri teoretični razlagi te pravice, so pokazali dogodki zadnjih dveh let.

⁶ Na primer: Dr. W. Fritz s člankom »Die nichtdeutschen Volksgruppen im Deutschen Reich« v »Nationalsozialistische Monatshefte« (10. Jahrg. Heft 110. Maj 1939).

Po tem daljšem razglabljanju o novem nauku o totalitarni državi in o »volkstumu« bomo lažje razumeli najnovejši način reševanja manjšinskih problemov, namreč problem preseljevanja narodnih manjšin. Preseljevanje narodov ni novo, pozna ga vsa zgodovina od prvih početkov do danes. Toda način in vzroki takega preseljevanja so povsem drugačni kakor pri preseljevanju, ki se pravkar vrši v nekaterih predelih Evrope (v Baltiških državah ter v Južnem Tirolu in Kanalski dolini). Po svojem bistvu je sedanje preseljevanje manjšin še najbolj podobno prostovoljni izselitvi Bolgarov iz Grčije in Grkov iz Bolgarije l. 1919. in obvezni zamenjavi narodnih manjšin med Grčijo in Turčijo l. 1923.

Razlago sedanjega preseljevanja si moramo iskati v novem nauku o državi in o »volkstumu«. Država je najvišja instanca, ona odločuje o usodi posameznika, ki se ji mora pokoravati, pa naj je njen državljani in biva na njenem ozemlju, ali pa je samo član istega naroda in biva kjerkoli zunaj države. Interesi posameznika ali posameznih skupin se morajo podrežati interesom kolektivnosti, te koristi pa določa vodstvo. Če smatra vodstvo, da je povratek kake njene manjšinske skupine v matično državo v korist države, mora ta skupina biti pripravljena prenesti tudi to najhujšo žrtev. Če so na prejšnja preseljevanja vplivale elementarne nezgode, vprašanje ohranitve posameznikov, čestokrat tudi vprašanje vsakdanjega kruha, je pri sedanjem preseljevanju odločilen interes naroda v gori označenem širokem pomenu besede. Interesi manjšine in posameznikov se podrežajo in po potrebi tudi žrtvujejo političnim državnim interesom.

Problem preseljevanja je silno kompliciran, saj je političen, etniški in gospodarski, tu pa tam tudi verski in rasni problem. Na eni strani zadeva pravice človeške osebnosti, vezi posameznika z rodnim krajem in z matičnim narodom ter njegovo imetje in vse njegovo dosedanje delo, na drugi strani pa zadeva državo pri izvrševanju njenih pravic in pri zaščiti njenih interesov. Ta problem se torej nanaša na ravnovesje med individualnim in socialnim pravom, med prirodnim in političnim pravom.⁷ Je tedaj v pravem pomenu besede boj med dosedanjim nazorom o človeku in njegovih pravicah ter novim naukom o državi in volkstumu.

Ta spor med obema diametralnima nazoroma se je v nekaterih primerih formalno res tudi upošteval. Odločujoči činitelji so vsaj na zunaj pokazali razumevanje za najbolj prirodno človekovo čustvo, namreč za njegovo ljubezen do rodne grude, in so jo skušali spraviti v sklad z zahtevanimi ukrepi. Tako so n. pr. glede Nemcev v Južnem Tirolu in v Kanalski dolini, ki so po svetovni vojni postali italijanski državljani, prepustili posameznikom, da se sami odločijo, ali hočejo ostati zvesti rodni grudi in se zato odtujiti

⁷ Prim. »Osservatore Romano« od nov. 1939.

lastnemu narodu in jeziku — ali pa hočejo po svoji globoko ukoreninjeni zavesti dalje ostati člani svojega naroda in se zato za vedno odtrgati od rodne grude. Za nemške državljane pa je povratek v Nemčijo obvezen.

Če goji kak narod ideje, ki so zapopadene v nauku o totalitarni državi in o volkstumu, potem ima vsaj po lastnem prepričanju pravico, da se po tem nauku tudi ravna, zlasti ako meni, da mu to narekujejo interesi celotne narodne skupnosti, pa naj so te politične, gospodarske ali druge narave. Moralno se lahko ti motivi obsojajo.

Nihče pa ne more imeti pravice, da se protivi akciji kake države za preselitev lastne manjšine, zlasti ne, ako se prizadeta manjšina sama prostovoljno odzove pozivu matičnega naroda ali njegovega vodstva. Še najmanj pa ima interes zadržati izseljevanje država, kjer biva taka manjšina, katere matični narod izvaja gori omenjene nauke in ki se sama smatra za sestavni del v navedenem smislu pojmovanega naddržavnega naroda. Država se s tem odkriža neljubih tujih elementov, ki so le stalni povod za notranje in zunanjepolitične zapletljaje.

Vendar iz tega še nikakor ne izhaja potreba, da bi morala država, ki dovoljuje izselitev tuje manjšine s svojega ozemlja, pristati na kako recipročnost ali celo paritetnost po številu.

Kajti pristanek na to, da naj se izselitev tuje manjšine kompenzira z istočasno vselitvijo lastne manjšine iz tuje države, predpostavlja, da stojita obe državi na enakem ideološkem stališču, tako da žrtvujeta državnim političnim ali gospodarskim interesom osebne interese svojih rojakov v inozemstvu.

Toda ne glede na taka ideološka razglabljanja je treba upoštevati še druga dejstva. Razlikovati je treba namreč med manjšinami, ki so se šele v zadnjih stoletjih ali celo desetletjih naselile med tuji narod, kjer tvorijo bolj ali manj raztresene otoke na njegovem ozemlju, pa med krajinskimi narodnimi manjšinami, ki so avtohtone na ozemlju, kjer bivajo in ki živijo ob meji v neposrednem kontaktu s svojim matičnim narodom v lastni državi. V prvem primeru gre resnično za povratek v domovino po daljši ali krajši odsotnosti in za opustitev morebitnih imperialističnih teženj, ki so se opirale prav na te raztresene narodne otoke, v drugem primeru pa bi bila to prava izselitev naroda iz ozemlja, kjer so bivali skozi stoletja in stoletja njegovi predniki, in za resignacijo na ozemlje, ki bi po zgodovinskem razvoju in po naradni pravici moralo ostati narodu, ki na njem biva.

S tega stališča je treba presojudati problem preseljevanja narodnih manjšin

JEDAN POGLED NA JUGOSLOVENSKI USTAV

Po svome ustavnom položaju Jugoslavija spada u red liberalno-demokratskih država. Ove države odlikuju se principom slobode, koji je ostvaren u raznim vidovima (lična sloboda, sloboda vere i savesti, sloboda nauke, ekonomska sloboda itd.), a takodje i principom demokratske vlade, čija su obeležja politička prava pojedinca i ustanova narodnog predstavništva. Ovi principi, međutim, nisu jedina baza jugoslovenske ustavnosti. Jugoslavija je monarhija, što znači da je i monarhiski princip takodje u njoj našao svoju primenu. Prema tome, sa ustavnog gledišta i sa gledišta savremene klasifikacije država, Jugoslavija je jedna liberalno-demokratska monarhija. Njoj nasuprot stoje one države u kojima ne postoje pomenute slobode, niti u demokratskom smislu politička prava pojedinca i celoga naroda (totalitarne i uopšte autokratske države).

Prema onome što je rečeno napred, možemo utvrditi da se jugoslovenski ustavni problem svodi na dva bitna pitanja: jedno je pitanje ustavnog liberalizma i drugo pitanje naše monarho-demokratije.¹

U slučajevima kad se radi o jednovremenom postojanju demokratskog i monarhiskog principa, postavlja se pre svega pitanje o skladnosti ovih principa i o mogućnosti njihovog jednovremenog važenja. Pomenuti principi predstavljaju suprotne sisteme vlade, koji se u teoriskoj pretpostavci logično uzajamno osporavaju. Demokratski princip znači vladu naroda, bukvalno shvaćeno, i ta vlada postoji onda kad narod neposredno ili preko svoga predstavništva vrši zakonodavnu vlast u državi; monarhiski princip znači da je vladalac izvor sve vlasti u državi, i taj princip imamo oživotvoren u apsolutnoj monarhiji. Prema tome, ako je s jedne strane narod taj koji stvara zakone, logično izlazi da vladalac nema nikakve izvorne vlasti, upravo da i njegova vlast potiče od naroda; obrnuto: ako je vladalac izvor vlasti, onda znači da demokratskom principu nema mesta, drugim rečima ukoliko postoje kakva narodna prava, ona počivaju na volji vladaoca. U tome je ta logična kolizija ova dva principa.

Međutim, mada se teoriski sukobljavaju, ova dva principa bila su u praksi vrlo često jednovremeno primenjena, i to od najstarijih vremena, a pojedini mislioci preporučivali su njihovu kombinaciju, tvrdeći da ona daje jedan od najboljih sistema vlade. Tako je Aristotelo, koji je razlikovao monarhiski i demokratski ustav, preporučivao da se, u cilju ostvarenja stabilne i umerene vlade, monarhisko načelo kombinuje sa demokratskim. U istom pravcu bili su upravljani napori Monteskija, koji je u svojoj

¹) Ovde apstrahujemo nacionalni problem ili tkz. hrvatsko pitanje, pošto ovo pitanje pretstavlja sasvim odvojen problem.

teoriji o podeli vlasti izmedju pretstavničkog tela i vladaoca, ustvari ukazivao na potrebu uskladjivanja monarhiskog načela sa demokratskim načelom vlade. To uskladjivanje ova dva načela vrši se odricanjem od onih krajnjih isključujućih težnja, koje idu za poricanjem važnosti protivne strane. Stvarno ovde se radi o priznanju protivne strane kao ravnopravnog činioca u vlasti. Samo priznanje, međjutim, pretstavlja jedan sporazum ili jedan ugovor, po čemu monarho-demokratija počiva na ugovornom odnosu izmedju naroda i vladaoca. Taj ugovorni odnos formalno se ogleda u normama ustava koje utvrđuju, da zakonodavnu vlast (a takodje i ustavotvornu) vrši monarh sa narodnim predstavništvom.

Jugoslovenski Ustav od 3 septembra 1931 godine doduše je oktroiran, iz čega bi se dalo izvesti da je monarh ostao iznad Ustava, jer da je sumnjivo govoriti o podređenosti Krune Ustavu, kad se taj isti Ustav osniva na njenoj volji. Ovim razlozima dodaju se i oni iz članova 29-1 st. 64 i 116, koji svi skupa stavljaju Krunu u jedan specijalan položaj, nalažu joj specijalne dužnosti (staranje o narodnom jedinstvu i državnoj celini) i daju joj specijalna prava (da odlučuje o zakonskim predlozima u slučaju sukoba domova; da izdaje, u izuzetnim slučajevima, uredbe protivne Ustavu i zakonima). Ali, nama se čini, da svi ti razlozi sami sobom nisu dovoljni da bi se moglo uzeti da Kruna stoji iznad Ustava.

Pre svega, kad je reč o oktroiranom ustavu, treba se potsetiti na prvi takav slučaj u istoriji, na Ustavnu povelju Luja XVIII od 1814 godine (*Charte constitutionnelle*), koja je u doba Restoracije stare monarhije postala francuskim Ustavom. Ovaj Ustav oktroirao je Luj XVIII pozivajući se na »božansko pravo« vladaoca i na shvatanje apsolutizma, da je vladalac izvor sve vlasti, koju po svom nahodjenju može organizovati prema prilikama i vremenu. Ovom shvatanju, međjutim, nikako ne odgovara shvatanje o jugoslovenskom Ustavu, niti se ono nalazi u osnovama naše ustavnosti, dakle ni u oktroiranom Ustavu od 1931.

Treba imati u vidu da se jugoslovenska ustavnost u ovom pogledu vezuje za srpsku ustavnost, koja je imala svoje posebne idejne osnove i svoje posebne tradicije. Srpska monarhija, kao što je primetio prof. dr. Djordje Tasić, nije bila zasnovana na božanskom pravu, nego je naprotiv oduvek bila shvatana kao institucija koja ima za zadatak da služi narodu i koja može da se saglasi s principima demokratske vlade. To shvatanje u Srbiji delili su svi pa i oni vladaoi, koji su se našli pobudjenim da rade protivu Ustava. Razloge tome shvatanju treba tražiti u činjenici što je savremena srpska monarhija postala u XIX veku, u doba demokratizacije država i što se vladalačka vlast u Srbiji od njenog postanka u XIX veku osnivala i na narodnoj volji. Od obnove srpske države pod Karadjordjem, pa kroz čitav XIX vek, srpski narod više puta bio je pozivan da bira vladaoca. Tako su prvi vodji srpskog naroda, Karadjordje i Miloš, tražili od naroda na skupštinama

priznanje vladalačkog svojstva, a i docnije posle njih, bezmalo svi vladaoци postali su to na osnovu narodnog izbora. Iz ovih razloga srpska monarhija u XIX veku bila je ustvari izborna, a izborno telo činile su velike narodne skupštine. Monarhija je istina u XX veku postala stvarno naslednom sa dinastijom Vožda Karađorđa na prestolu. Ali su sami vladaoци pokazivali da zadržavaju taj istoriski naslon na narod, shvaćen kao nacija, ostajući u tom smislu kraljevi »po volji Narodnoj«. Na tim shvatanjima osnivala se srpska monarhija i na njima je ona izgradjivala svoje tradicije. Tako se ona tokom vremena formirala u jednu trajnu i čvrstu instituciju, koja je imala svoje sopstvene zakone i svoj sopstveni razlog postojanja. Njeni nepisani zakoni stavljali su se uvek nasuprot pojedinačnim težnjama i pokušajima, koji su išli za tim da pokolebaju osnove na kojima je monarhija počivala, pa je isti slučaj i sa oktroiranim ustavom, koji u Srbiji nikada nije bio shvaćen kao izmena osnova monarhije, odnosno kao uzdizanje vladaoца iznad ustava. To shvatanje možemo bez izmena primiti i sada, kad je u pitanju naš današnji Ustav.

Iz ovih razloga prilikom tumačenja našeg Ustava, moramo imati u vidu tu opštu bazu jugoslovenske ustavnosti. Zato smatramo da preteruju i oni, koji u navedenim odredbama, kao što su članovi 29, 64 i 116 vide uzdizanje vladaoца iznad Ustava. Ukoliko takva mogućnost logično postoji, ona je samo formalna i teoriska, pa prema tome nesaglasna sa prirodom Ustava. Jer iako oktroiran, Septembarski ustav istakao je kao osnovno načelo sporazumnu vladu Krune i Narodnog predstavništva, a to načelo je ne samo formalna, već i socijalna baza naše ustavnosti.

Kad kažemo »socijalna baza« ustavnosti, treba naglasiti da se tu misli na jednu značajnu stvar. Nije naime ustavnost jedne države zavisna samo od norama koje su sadržane u pisanom formalnom ustavu. Te su norme svakako značajne, ali ustavni život jedne države ne zavisi toliko od njih koliko od čitavog niza socijalnih činjenica, koje nasuprot formalnom ustavu predstavljaju stvarni ustav države. Taj stvarni ustav države sadržan je u prvom redu u društvenim odnosima, u postojećoj vaspostavljenoj ravnoteži društvenih snaga, koja se osniva ne samo na materijalnim, nego i na opštim socialnim, etičkim i političkim principima jedne zajednice. Svaka ljudska zajednica, može se reći, nalazi se jednovremeno u fazi konsolidacije i izgradjivanja, podrazumevajući pod prvom učvršćivanje stečenih ustanova, a pod drugom njihovu evoluciju i usavršavanje. I država kao najbitnija savremena ljudska zajednica prolazi takodje kroz označene faze. Jednom utvrđeni odnosi i prilike u njoj, kao što je slučaj sa liberalno-demokratskim poretком i sa našom monarho-demokratijom, traju i trajaće ne kao ustavni zakon, nego kao prirodni zakon koji nije moguće lako izmeniti, upravo čija izmena pretpostavlja izvesne totalne radikalne mere, koje je teško zamisliti. Na taj način država i njena ustavnost predstavljaju jedno stanje, koje ustavna

norma može pokušati da izmeni, ali čija izmena ne zavisi samo od onoga što se ustavom htelo, nego što se ustavom može učiniti. Kao socialno stanje država i njena ustavnost znače jednu činjenicu, država sama sobom predstavlja jednu *ustanovu*, koja, po rečima francuskog naučnika Oriu-a (Hauriou), počiva u većoj meri na običaju i na stvarnim odnosima, nego na normi ustava i zakona.

Iz ovoga što smo dosada kazali dali bi se izvesti ovi zaključci. Naša sadašnja ustavnost, mada proizlazi iz jednog formalno oktroiranog Ustava, ne može se označiti kao kvazi-ustavnost, jer tome gledištu stoje nasuprot istoriski temelji sadašnjeg Ustava. Umesto teze o oktroiranoj ustavnosti pre bi se moglo govoriti o premoći Krune, i izvršne vlasti uopšte, u današnjim prilikama, nad zakonodavnim telom, kao predstavništvom naroda. Kad je već reč o premoći izvršne vlasti onda se izlazi na to da liberalno-demokratsko načelo nije u odgovarajućoj meri ostvareno, naročito nije ostvareno demokratsko načelo u onoj meri u kojoj bi se to moglo poželeti. Ali tome svakako nije uzrok samo naš sadašnji Ustav, nego i mnoge druge okolnosti, i unutrašnje i spoljašnje prirode. Sve te okolnosti možemo označiti neredovnim, odnosno okolnostima koje su privremeno poremetile naš pravilan ustavni razvoj. I ne želeći da se upuštamo u ispitivanje naročito naših unutrašnjih ustavnih teškoća, jer tome ovde nije mesto, mi ćemo pokušati da ispitamo u kojim će se pravcima razvijati budući ustavni život, imajući pri tome u vidu samo one opšte i normalne uzroke koji će nesumnjivo uticati na naš budući ustavni razvitak.

Pored svega što našu ustavnost čini izrazito našom i prema tome specijalnom, ona je ipak, kao ustavnost koja se osniva na liberalno-demokratskoj bazi, zajednička čitavom nizu država. Posmatrajući kroz tu zajedničku prizmu, liberalno-demokratski ustav pokazuje u svima državama izvesne zajedničke odlike i zajedničke težnje, koje ni nas nisu mimoišle. U savremena karakterni obeležja liberalno-demokratskog ustava spada svakako u prvom redu pojava obeležena jednim opštim izrazom kao jačanje izvršne vlasti na štetu zakonodavne vlasti. Ustvari ovde se radi o jednoj pojavi sa mnogo dubljim korenima i sa posledicama koje se jedva mogu sagledati. Uzroci ovom jačanju izvršne vlasti nalaze se koliko u spoljnim opasnostima, toliko svakako u vezi, ali i nezavisno od spoljnih opasnosti, u socijalnoj potrebi ograničenja ličnih sloboda i ličnih prava u interesu celine, čiji su interesi pod liberalno-demokratskim sistemom dovedeni u pitanje. Liberalno-demokratski sistem ima svojih neospornih mana. Mnoge slobode, naročito ekonomska, razvile su do maksimuma samostalnost individue i njen egoizam, na štetu zajednice i njenih interesa. Demokratski parlamentarizam doveo je do rasparčavanja narodnih snaga i razvio antagonizam društvenih redova do nepodnošljive mere. Otuda je u svima liberalno-demokratskim državama jača-

nje izvršne vlasti praćeno smanjenjem sloboda i prava, pojedinca i čitavog naroda, shvaćenog u obliku podvojenih društvenih drupa sa suprotnim ciljevima. Izvršna vlast, bolje reći vlada, javlja se u tim državama kao onaj činilac vlasti koji djeluje u interesu celine nasuprot razjedinjenom parlamentu, u kome dolaze do izražaja, u prvom redu i pre svih, klasni i grupni ciljevi.

S druge strane jačanje izvršne vlasti nosi sobom nove opasnosti. Ono se lako izvrgava u apsolutizam, u stvarnu diktaturu i u nasilje vladajućih, čija vlada obično počinje u ime viših etičkih i političkih ciljeva, a završava se ukidanjem najosnovnijih prava čoveka i čitavog naroda. Sve to svedoči da se savremeni liberalno-demokratski sistem nalazi pred krupnim problemom, koji bi se dao izraziti ovim rečima: sačuvati slobode i narodna prava s jedne strane, i obezbediti jedinstvo nacije i interes celine s druge strane. Da se ovaj cilj postigne ne vide se ipak druge mogućnosti nego ograničenje sloboda, dakle u prvom redu ograničenje liberalnog principa. Razume se, ovo ograničenje sloboda može se primiti samo u onoj meri koja se može označiti kao socijalno pravična. Slobode su uostalom samo društvene, što znači da su dozvoljene samo ukoliko nisu na štetu društvenih interesa.

U čemu će se sve sastojati to ograničenje sloboda nije moguće predvideti u detaljima. Izvesno je međjutim, da će ograničenje zahvatiti u prvom redu ekonomske slobode, koje su se pokazale kao glavna smetnja normalnog društvenog razvoja. Ekonomski uzroci i privredna nejednakost ljudi uopšte predstavljaju prvu i najtežu smetnju sredjivanju društvenih prilika. Liberalno demokratski ustav ostvario je samo napola jednakost među ljudima. On ih je izjednačio formalno, postavivši princip jednakosti ljudi pred zakonom, ali je ostavio široke mogućnosti za razvijanje stvarne nejednakosti, čak i do onog stepena koji je postojao u starim staleškim i feudalnim državama. Ali ukoliko je onda lakše bilo sačuvati tu nejednakost, jer se osnivala i na postojećim zakonima, utoliko je nju teže danas održati, jer su stvarno niži društveni redovi formalno izjednačeni sa višim, naročito u pogledu prava na učešće u vlasti, koje u rukama nižih redova predstavlja jedno moćno oružje u borbi protiv viših redova. I ti niži redovi težiće stalno materijalnom izjednačenju sa višima i njihova težnja biće utoliko opravdana ukoliko je humana i ukoliko je u interesu društvenog mira.

Moguće je pretpostaviti i ograničavanje drugih individualnih sloboda i drugih prava, kao što su one slobode koje bi se mogle označiti kao štetne po nacionalno jedinstvo i nacionalni mir, pa i one slobode koje bez ograničenja dozvoljavaju političku aktivnost bilo u kom pravcu. Sve te slobode mogu biti i na štetu očuvanja samog demokratskog principa vlade, kao što se to pokazalo u pojedinim državama. Ali to smanjenje sloboda ima i svojih granica preko kojih se ne sme preći, ako se želi sačuvati demokratski sistem. Demokratija pretpostavlja politički sposobnog pojedinca, a da bi pojedinac

to mogao biti treba da je slobodan i kao politički činilac i kao društveni činilac. To je ono što nedostaje onim režimima koji žele da očuvaju demokratski princip ukidajući svaku slobodu pojedinca. Demokratija pokazuje na taj način izvesnu tesnu vezu sa liberalnim principom, upravo jedan drugi uslovljava: da bi moglo biti demokratije potrebno je izvesne slobode, da bi moglo biti slobode, potrebno je da narod takodje odlučuje o zakonima, jer će tako jedino biti sačuvana njegova sloboda. Demokratija tako pretpostavlja jedan niz građanskih i političkih sloboda, nužnih za političko formiranje naroda. Slobode koje su nerazdvojne s demokratijom sadržane su u takozvanim političkim pravima pojedinca, pravima na slobodnu reč, slobodnu štampu i slobodno političko udruživanje, na bazi demokratskog principa. Uz ove slobode idu takodje kao nužne i one slobode koje se sastoje u takozvanim građanskim pravima pojedinca: pravo na slobodu kretanja, zaštita od nezakonitog progona vlasti, neprikosnovenost privatnog stana itd., što sve treba da osigura političke slobode i politička prava građana.

To bi po našem shvatanju bio idejni okvir u kome će se kretati budući ustavni razvitak liberalno-demokratskih država. Ali u tom okviru svakako će se kretati i razvitak drugih država, dakle i onih koje se u ovom trenutku nalaze sasvim izvan toga okvira. Nama ne izgleda ni prirodno ni moguće trajnije održavanje poredaka i sistema koji poriču slobodu čoveka i prava naroda da sam sobom upravlja ili da u izvesnoj dovoljnoj meri učestvuje u javnim poslovima svoje države. Savremeni čovek u tolikoj je meri politički i kulturno evoluirao da je njegovo eliminisanje iz javnog života danas gotovo nemoguće. Ovo tim pre što se usled preterano dinamičnog života kojim živi današnje pokoljenje, brzo reflektuje na pojedinca sve ono što tangira čitavu zajednicu i samog tog pojedinca. Savremena država je, po rečima profesora Slobodana Jovanovića, »država mase«, što znači da je masa prodršla svestrano u državni život u kome sudeluje ispoljavajući stalnu težnju da sve stvarnije sudeluje u svima onim zbivanjima koja ulaze u okvir javnog života.

NARAVNE OSNOVE SMOTRNE UPRAVNE UREDITVE NAŠE DRŽAVE

Natura non rompe sua legge

Leonardo da Vinci

Ta članek je bil dotiskan in je izšel kot rokopis že julija letos. Sredi prehitevajočih se dogodkov je bila medtem v sklopu naše države urejena banovina Hrvatska. V svojih sedanjih mejah je dobila dalekosežne naloge. Z njimi so prenešene težke odgovornosti na one, katerih neredko z obrekovanjem zastrto, a vendar pozitivno hotenje in energije so bile žal tako dolgo potisnjene v stran. Dolžnost vseh je, podpreti njih delo, dokler bo samoupravljanje po pokrajinah tisti način državne ureditve, ki upošteva v sami naravi te melječe razlike in skrbi za sintezo, pri tem pa ne vidi svojega poslanstva samo v tem, da goji in pospešuje vse, kar razdvaja in slabi državno celoto.

V svoji letošnji marčni številki ugotavlja »Přitomnost«, da zastarevajo v deročem plazu sedanjih dni zamisli že v rotacijskem stroju. Izven tega meteža podpisanega in nepodpisanega papirja pa živi narod, sklonjen k svoji zemlji. Zato sem razpravo o notranji upravni razmejčitvi naše države utemeljil na zemlji in njenih lastnostih, torej na neizpremenljivih naravnih osnovah, ter jo izročam tudi sedaj v preudarek mislečim med nami. V zadnjih mesecih sem zbiral drobne vesti — ne o govorih ministrov! — pač pa o tistih ponižnih deputacijah, ki so kot zastopnice »du Peuple Souverain« skromno prosile za izpremembo upravnih meja, ali pa se zahvaljevale za izvršeno ureditev, iz Dvora, Šida, Iloka, Fojnice, Travnika, Cazina, Štrigove, Osilnice...

Krajevna podzavestna trenja, ki se bodo nujno razrasla v odpor, se pač začrtavajo povsod tam, kjer politik v svojih enodnevnških domislicah presliši govor zemlje. Ni pa me skrb, če bodo moja opozorila na to, da z upravnim ukrepom narava ne postane neaktualna, naletela na odpor teh in onih »merodajnih«, ker pač:

*The consequence is, of no party,
I shall offend all parties: — never mind!
My words, at least, are more sincere and hearty
Than if I sought to sail before the wind.*

(Byron)

*(Ker nisem pri nobeni stranki član,
vse stranke bom razžalil — kaj mi mar!
V besedah bolj iskren bom in srčan,
Kot če bi veter vsak bil moj krmar.)*

V Evropi je skoro povsod uprava organizirana po treh nadrejenih stopnjah: občina (commune), srez (arrondissement) in pokrajina — oblast — banovina (češkoslovaška dežela, poljsko vojvodstvo, italijanska provincia, francoski département itd.). V skladu s krajevnimi geografskimi razsežnost-

mi in politično-upravno miselnostjo pa je v raznih državah obseg teh enot dokaj različen, prav tako samouprave, ki jo osrednja oblastva prepuščajo krajevni neposredni upravi prebivalstva.

V Jugoslaviji začenjamo že četrto upravno razdelitev našega državnega ozemlja na večje enote. Iskanje vedno novih oblik kaže morda res na neko politično temperamentnost in psihozo nemirnih časov: mnogo bolj pa je to dokaz nesmotrnosti in nezrelosti dosedanjih rešitev. Na vse dotične odločitve so vplivala predvsem abstraktna državnopravna načela ali druga psihološka imponderabilia, ki so jih izrabljali politični tabori za svoje koristi. Popolnoma v ozadje so bile potisnjene vse naravne stvarnosti. Preko njih pomena za vsakdanje delo in potrebe so prehajali brez spoznanja, da bi vendar one morale biti odločilne za pravilno upravno razdelitev države. S takimi metodami so se vprašanja kočljivo zapletla.

V odmevu slepo prevzetih teoretičnih gesel smo prišli od »centralizma« v razdobju, ko osrednje oblasti niti upravno mehanično — da ne govorim o kakem globljem miselnem in strokovnem poznavanju vprašanj — niso bile sposobne za izvrševanje svojih nalog, do politične histerije, ki propagira »avtarkijo« posameznih jugoslovanskih pokrajin, in sicer v dobi, ko nas more edino tesna povezanost vse skupaj rešiti pred gospodarsko in politično sužnostjo.

Posledice poznamo. Razdelitev na 26 oblasti (1923) je pospeševala na račun »nevarnega« pokrajinskega, ožji krajevni partikularizem. Številne edince, na katere je bilo razdrobljeno ozemlje, so bile preslabe za obsežnejše gospodarske, socialne in kulturne naloge. Načelno naj bi ta politika okrepila osrednjo državno oblast. Le-ta pa je bila nesposobna za vodstvo dela. Izkoriščala je svoj državnopravni položaj bistveno le v one namene, ki so njeni eksekutivi v podobno, a seveda neprimerno popolnejše organizirani Franciji prinesla ljudski vzdevek »La Chicane«. Spremni pojavi so bili specifično naši. Uvedba devetih banovin (1929) je hotela odstraniti nevzdržno stanje. Dovolj pa je znan oni, zopet abstraktni kriterij, po katerem se je izvršila njih razdelitev. Ako so proti njemu kot takemu pritožbe, se jim prav lahko pridruži tudi vsakdo, ki zastopa čisto jugoslovansko unitaristično ideologijo. Praktično je dovedla ta razmejitev do tega, da so bili izrazito enotni geografski bazeni, kot so Livansko in Kosovo polje ter Podrimje, razkosani na dve odnosno celo tri banovine, tako da se trgajo vsaksebi še one, v težkem Dinarskem reliefu redke geografske zveze, ki spajajo posamezne predele države, kakor n. pr. dolina Bosne. Politično so priklopljeni: Obrenovac k Sarajevu, Gruža k Novemu Sadu, Đakovica k Cetinju, dasi z vsem svojim materialnim življenjem gravitirajo k onim področjem, od katerih so sedaj upravno ločeni.

Ob zatonu čistega liberalističnega gospodarstva in v razdobju, ko se naša država gospodarsko organizira in prenavlja, pripada javni roki poleg uprav-

nih poslov tudi odločilna iniciativa in snujoče sodelovanje v gospodarstvu. Upravni aparat je treba tej nalogi ustrezno preurediti. »Département« s čisto upravnopolitično nalogo, kakor jo je dobil po francoski revoluciji, postaja anahronističen. Potrebno je, da ga pretopimo v »région« — pokrajino, ki jo označuje čim homogenejša struktura, kot funkcionalno enoto, (Legueu, »Nos finances et les menaces de guerre«, Revue Deux Mondes, 1938, 362).

Odkloniti moramo nadaljnja eksperimentiranja, posebno tista, ki iščejo osnove za razmejitve v tem, koliko glasov je zbegano ljudstvo — ponekod le do 30 odst. pismeno — v tem ali onem kraju dalo temu ali onemu politiku. Morda pa je le tudi pri nas prišel čas, ki ga je l. 1871. Emile Olivier označil z besedami: »Il n'y a plus qu' à mettre tous les zouaves civils aux Invalides. La parole ne peut plus être qu' aux organisateurs.«

I.

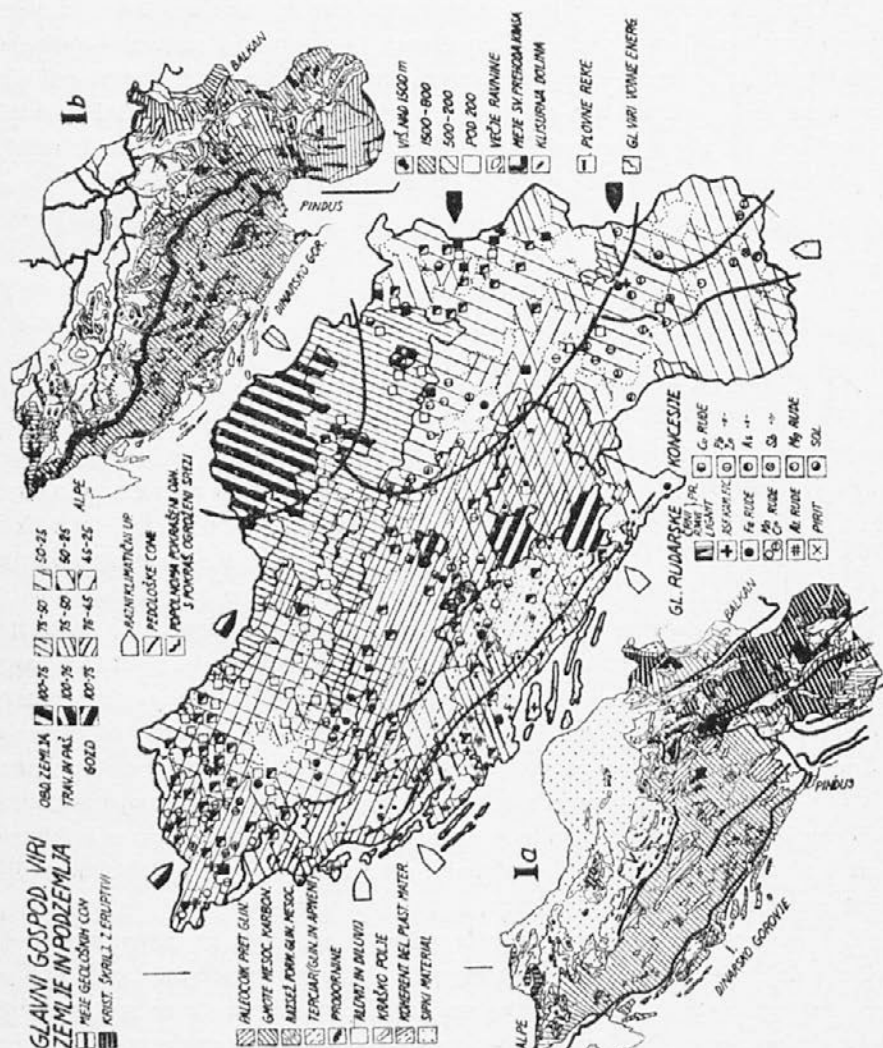
Pot k zdravim in stalnejšim osnovam za primerno notranjo upravno razdelitev naše države vodi edino preko spoznanja, ki ga izraža tako katolik Pesch, kakor tvori tudi praktični temelj vsej organizaciji sodobnega sovjetskega gospodarstva: Zadnja odločujoča pravzroka dobrobiti ljudstva sta narava in človek. Ozemlje, na katerem živimo, tvori naravno osnovo našemu gospodarskemu in političnemu življenju.

Prav nobene načelne ali svetovnonazorske ovire ne more biti, da bi tudi mi k določevanju osnovnih smernic v politično-upravnem in politično-gospodarskem organiziranju ne pritegnili edino objektivnih metod, namreč naravoslovnih analiz, ki določajo tako materialne, biološke, kakor tudi posredno kulturne osnove za delo in življenje ljudstva. Ako se naši politiki raznih taborov v delu na tej osnovi niso mogli srečati in sporazumno organizirati raziskav in sodelovanja, kaže to prav primitivno neizobraženost v doktrinah raznih ideologij, katere baje zastopajo, ali pa nagibe, ki v političnem delu ne stremijo za dobrobitjo ljudstva.

Kot posamezniku, ki mu je bila odvzeta možnost raziskav s pomočjo večjega delovnega aparata, mi ni mogoče obravnavati izčrpno vseh komponent naravoslovne in demografske analize. Pri razpravi o smotrni razdelitvi se omejujem torej na glavne kriterije ter dajem s tem svoje misli v javno, vedno koristno in potrebno diskusijo.

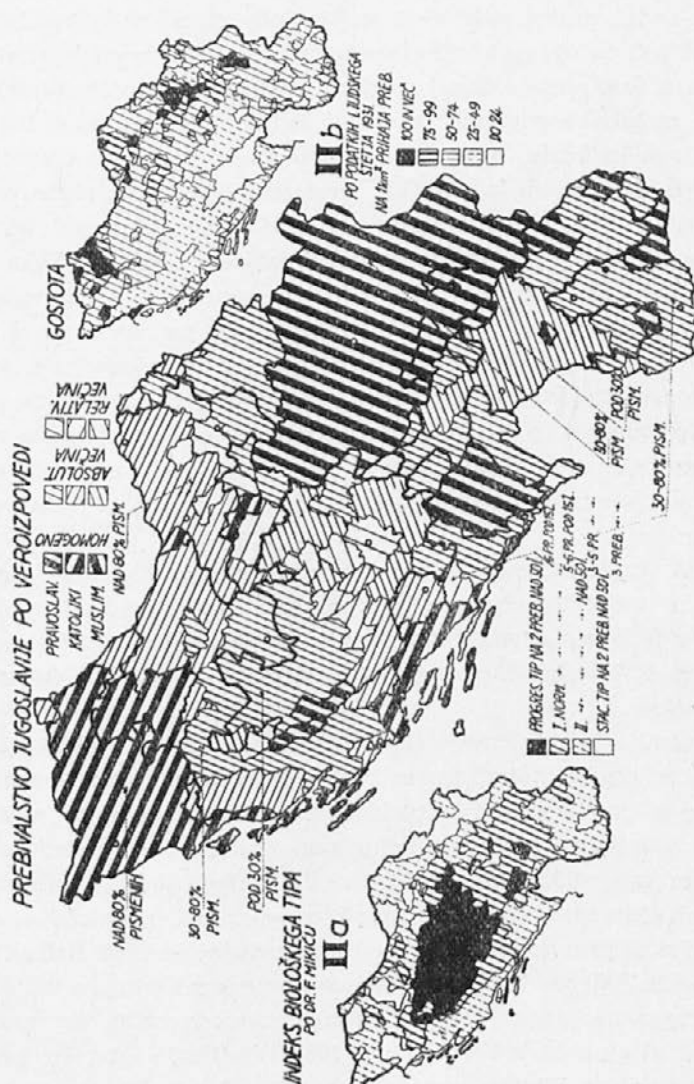
Temeljni naravni činitelj, ki odloča o vrsti in uspehu dela prebivalstva naše države, je nje geološka struktura. Osnovna oznaka naše zemlje sta dva nagubana pasova: alpsko-dinarsko-pindski in karpatsko-balkanski, ki oklepata Rodopski kristalinik in Panonsko nižavje. (Slika I. a in b.)

Na sliki I.a so označeni gorski sistemi, meje med posameznimi strukturalnimi pasovi ter glavne razlike njihovega hribinskega materiala po petrografski vrsti in starosti. V skici so vrisane dalje za gospodarstvo raznih predelov važne lastnosti tal, kot so koherenca, togost in plastičnost kamenin, soddločujočih pri svojstvih ter izdatnosti razpadlin, ki pokrivajo podlago

kot t. zv. krušni sloj. O tehnični uporabnosti hribin odloča njih mineraloška sestava in značaj nahajališč. Ob tektonskih črtah ali pa zbrane v značilnih bazenih, podobno kot slojišča premogov, so rude nadaljnji glavni naravni faktor gospodarstva kake dežele.

Na sliki I.b je pregled druge gospodarsko važne skupine zunanjih lastnosti zemeljske površine, v kateri se odraža njena geološka izgradnja. Vrisane so: glavna značilna usmerjenost reliefa z višinskimi odnosi posameznih predelov, bistvene svojstvenosti dolin in drugih depresij, kot važnih predelov gospodarskega udejstvovanja prebivalstva, in slednjič razpored ter zna-

čaj hidrografske mreže v zvezi z vodopropustnostjo in topografijo površine.

Ako bi danes razpolagali z monografičnimi regionalnimi študijami o vseh zgoraj samo pregledno naštetih činiteljih, ki odločajo o možnosti izrabe naše

zemlje in podzemlja, bi nam točna slika pedoloških svojstev tal, rudarskih rezerv in vseh virov energij bistveno olajšala smotrno organizacijo našega gospodarstva. Kot poskus navajam (Stebut A. J.: Wirtschaftliche Hauptgebiete des Königreiches S. H. S.), shematično oznako pedoloških območij: černo-zjoma, rjave in pustinske zemlje, kislega pozola in terre rosse s pregledom klimatičnih con (I).

Zaradi nedelavnosti naših sicer neštevilnih znanstvenih institucij moramo uporabljati za obravnavo našega vprašanja v glavnem le analizo sedanjega stanja, dasi nam le dokaj megleno kaže smeri pravilnega dela.

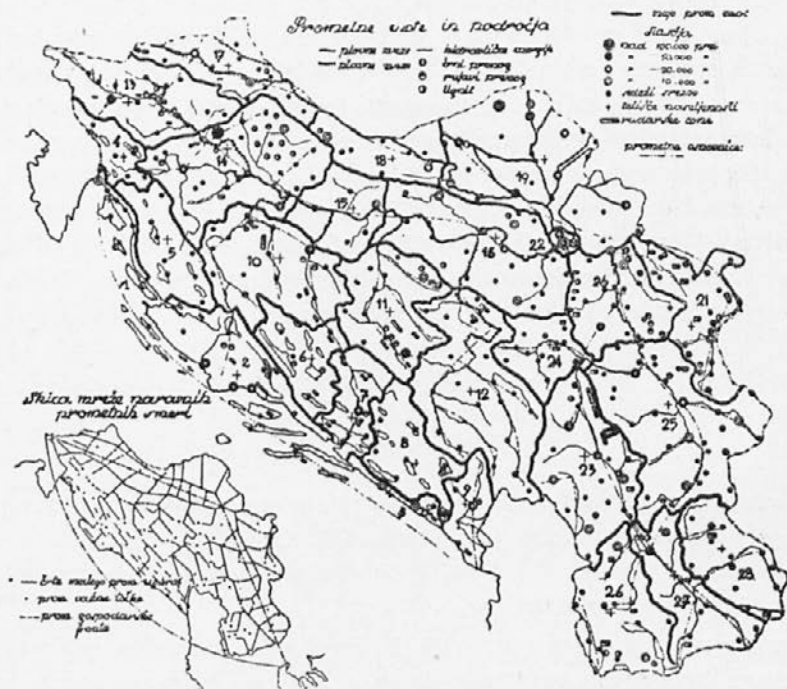
Izraba zemeljske površine in znana ležišča tehnično uporabnih hribin, predvsem rud in kuriv, nam naznačujejo glavne obrise rajonizacije poljedelske (obdelana zemlja in pašniki), gozdarske (gozd s posebnim ozirom na kraški gozd) in rudarske proizvodnje. Na tej delitvi bi morala sloneti tudi pravilna gospodarsko-politična upravna organizacija države. Slika I. je zrisana na podlagi statistik iz l. 1934. in kaže razprostrtost čistih področij (nad 75 odst.) ter interferenco mešanih (25 odn. 50 odst.) v izrabi površine. Srezi, v katerih je razvito rudarstvo ali pa obsega neaktivne koncesije, so po vrsti rudnega blaga označeni s shematičnimi znaki pri sedežu upravne enote.

Naravni substrat in krajevno razpoložljiva človeška delovna sila sta v stalnem medsebojnem odnosu poudarila brez vsake umetno usmerjajoče organizacije obrise gospodarske rajonizacije tudi v poklicni strukturi prebivalstva.

Naravni življenjski pogoji ljudstva se odražajo v bioloških značilnostih, predvsem v gostoti naseljenosti in v indeksu starostnega tipa podeželja. V skicah II. a in b posnemam karte rezultatov ljudskega štetja iz leta 1931. in izsledke dr. F. Mikiča (Škola narodnog zdravlja v Zagrebu), ki nam dajeta dobre preglede.

Vpliv zemlje kot naravnega činitelja pa se kaže tudi v demografskih podatkih o civilizaciji in kulturnem stanju prebivalstva. Ako omenim izmed njih tukaj n. pr. le versko pripadnost kot najabstraktnejšo manifestacijo ljudskega izživljanja, a obenem kot glavni činitelj rodovne delitve na jugoslovanskem jugu, vidimo na zemljevidu (II), kako se odraža naravni vpliv v zvezi s politično zgodovino. Dve gmoti, pravoslavna in katoliška, se stikata ob nejasni meji prav tako, kakor mejita ob nedoločljivi črti fizikalčna Srednja Evropa in Balkan. V pravoslavno gmoto je segal z juga v dobro prehodnem Vardarjevem jarku (Veles—Dojran) po narodnosti turški, muslimanski val (Cvijić, »La question Serbe, Paris 1909). Ob široko odprtem pregibu Dinarskega višavja v Pindus pronica preko Metohije in Kosova po narodnosti albanski, pretežno muslimanski, deloma tudi katoliški živelj v celino (Đakovica—Gračanica). Kraški gorski prepad v zaledju jadranske obale, od Kastva do Kotora, razmejuje oni del slovanskega prebivalstva, ki je bil izpostavljen katoliškemu vplivu od morske strani, od zalednega pravoslavno-musli-

manskega celinskega bloka. Na dveh točkah pa je ta pregrada lažje prestopna. V okolišu dalmatinske Zagore, preravnini, da bi imeli obrežni mestni predeli, nosilci katolicizma, interes na njej, je prevladoval pravoslavni begunski val (dalmatinsko Kosovo), ob Neretvi pa je nasprotno obmorski vpliv segel globoko v celino ter se je v najbolj prehodnem pasu ob Rami in Bosni, t. j. po rekah, katerih imeni sta se v zgodovini posplošili na vso deželo, zvezal s katoliškimi področji, ki prodirajo iz Posavja.

Slika III.

Tudi razporeditev pravoslavnega in muslimanskega življa v samem Dinarskem trupu (Lika—Posavina—Sandak) kaže soodložujoči vpliv fizikalne strukture in s tem prometne dostopnosti posameznih predelov za mohamedanizacijo.

Panonski ravninski bazen s svojimi zalivi v dinarski relief je predel interference od severa in zapada prihajajočega katoliškega in v izdatni meri tudi protestantskega življa (Murska Sobota — Vršec), katerega nosilci so deloma tudi neslovanski doseljenci (Kula), ter pred muslimansko-turško-ar-

navtskim pritiskom bežečega slovanskega pravoslavnega (unijatski Žumberk) in katoliškega življa (Subotica).

Enako versko homogena kakor pravoslavna moravska Srbija je alpsko-dinarska Slovenija. V njej sta se oba kulturna pritiska, alpsko-nemški in padovsko-italijanski (nemške škofije in oglejski patriarhat) v verskem oziru identificirala. Njun vpliv pa se je širil v smeri Drave in Save.

Na temelju točno proučenih, a tu zaradi ne popolnoma tehničnega značaja razprave, le okvirno naznačenih naravnih kriterijev, katerih odločujoči vpliv potrjujejo tudi biološko demografski podatki ter razlikovanje jugoslovanskega življa na kulturnem področju, delim državno ozemlje na gospodarske in prometne elemente. Slika III. kaže 28 takih enot, ki jih razmejujejo prometne razvodnice in določa vzporedno upoštevanje vsega prepleta naravnih in materialnih vplivov. Vsaka izmed njih je navezana vsaj na eno gospodarsko osnovnico, namreč na dobro prehodno odprto dolino ali ravninski sistem, kjer se osredotočuje najizrazitejša gospodarska delavnost vsega predela. V najznačilnejših okrajih so enote dobro individualizirane, vsaj po večini kriterijev, ki so soodločevali pri njih razmejitvah. Na obrobju pa seveda prehajajo v mejnem pasu k sosedstvu.

II.

Po analitično izvedeni delitvi ozemlja na naravne gospodarsko- prometne elemente nastane vprašanje, po katerih vidikih naj jih združimo v večje upravne edinice (banovine), ki naj bodo obenem tudi gospodarsko-politični gradbeni kompleksi naše države.

Upravna revizija, ki se pripravlja, bo izvršena v znamenju reševanja tako zvanega hrvatskega vprašanja, in to v dobi, ko čujemo večkrat tudi o »srbskem« in »slovenskem« vprašanju. Prav nobenega dvoma ni, da je ta navidezno narodno-politični problem v svojem bistvu izrazito socialno-gospodarskega značaja. Čisti abstraktno-psihološki kriterij razmejevanja bodočih upravnih enot namreč prihaja komaj v poštev.

Historično stališče, ki pomeni v bistvu le ohranitev od zunanjih sil vtisnjene nekdanje upravne razdelitve izpred l. 1918., odklanjajo tudi oni, za katere se zdi, da ima historični argument veliko važnost. Tako se Slovenci nočejo deliti na Kranjsko in Štajersko ter v severnem delu ne priznavajo mej dežel krone sv. Štefana. Hrvati odklanjajo omejevanje svojega vpliva na Hrvaško, Slavonijo in Dalmacijo, Srbom pa so historične meje na Donavi Savi in Drini prav tako nesprejemljive, kakor ne priznavajo veljavnosti starih vilajetskih in sandžaških mejnikov.

Rodovna razmejitev med Slovenci in Hrvati v glavnem ni težka. V splošnem, sicer proti vsem indicem naravnih faktorjev, konvencionalno sprejemamo kar mejo na Dravi, Sotli in Kolpi. Prehod med Hrvati in Srbi pa je nezaznaven ter obsega tako širok pas, da o kaki mejni črti sploh ne moremo govoriti. To priznavajo tudi oni »znanstveniki«, ki so še pred nekaj desetletji iskali za potrebe skupnega finančnega ministrstva na Dunaju kar poseben bosanski narod.

Kot tretji psihološko-abstraktni kriterij za združevanje posameznih gospodarskih elementov naše države v upravne enote, bi prišla v poštev verska opredeljenost. Že samo pogled na karto št. II. pa dokazuje, da o tem praktično ne more biti govora.

Življenje gre seveda mimo in tudi preko vsega abstraktno intelektualističnega igranja onega izobraženstva, ki je nesposobno, za pravo delo in ustvarja historične, rasne, verske in jezikovne probleme, da z njih reševanjem opravičuje svoje zajedalsko delo na telesu naroda. Ako je na podlagi čistih abstrakcij nemogoče priti do logične politično-upravne delitve, se moramo vrniti h kriterijem naravnega in materialnega značaja, ki nam bodo tudi tukaj pokazali pravo pot.

Savsko-moravsko-varždarski dolinski pas tvori fizikalno in gospodarsko težišnico države. Skladno z njo morajo ležati tudi težišnice onih bodočih enot, ki imajo svoja primarna odnosno drugotna središča v glavnih mestih, ki se nizajo na njej: Ljubljana, Zagreb, Slavonski Brod, Sremska Mitrovica, Beograd, Čuprija, Niš, Vranje, Skoplje, Veles. (Slika III. enote: 13, 14, 15, 16, 22, 25, 26, 27.)

Na severni in zapadni strani so priključeni na to težišnico s široko odprtimi prehodi deli Panonske nižave, spodnjega Podonavja ter Rodopa (Slika III. enote: 17, 18, 19, 21, 28).

Dinarsko gorstvo tvori gradbeno hrbtnico države, nje človeški biološki rezervar, ter hrani glavne surovinske rezerve kot pogoje industrijalizacijskih možnosti. Geografsko je neenotno tako v predelih južnih in zapadnih pritokov (slika III. enote: 10, 11, 22, 23 in 26) od Ljublanice do Črne, desnega pritoka Vardarja, kakor v visokem Krasu. (Slika III. enote: 4, 5, 6, 7, 8, 9.) Njegovi posamezni predeli gravitirajo v smeri odtoka njih vodovja na savsko-moravsko-varždarsko os. Kakor je pokrajina fizikalno raztrgana, tako so razsejana njena gospodarska, v splošnem šibka središča. Jadranska obala tvori ozek trak (slika III. enote: 1, 2, 3) v izolirani legi, katerega gospodarski prospek zavisi od tesne povezanosti z neposrednim zaledjem, ki na drugi strani potrebuje v trgovsko prometnem oziru decentraliziranega dostopa na morje, torej praktično v sisteme pristanišč na zgornjem, srednjem in spodnjem Jadranu.

Načeloma moramo stremeti k zmanjšanju števila banovin in s tem k ojačenju njihovih sil kot organizacijskih osnov.

Po razsežnosti pa morajo biti banovine prilično enako močne, da se onemogočijo težnje po politični hegemoniji preko gospodarsko ekskluzivnega razvoja ene ali dveh izmed njih.

V ostalem poskušajmo zajeti v skupne upravne meje po gospodarski izrabljivosti površine in podzemlja ter delovne sposobnosti ljudstva čim homogenejše ali vsaj podobne elemente. Važno je to za dosego intenzivne organizacije dela in posredno enakopravnosti pri vodstvu osrednjih političnih poslov.

Sedeži novih banovin naj bodo po možnosti na geopolitično važnih ter kulturno razvitih središčih, tako da tvorijo izrazita prometna žarišča v čim manj izoliranih legah. Izogniti se moramo, četudi včasih boli, rešitvam, kot je bilo nameščenje osrednje uprave na Cetinju. Še v času samostojne Črne Gore so mislili prav iz istih razlogov na premestitev sedeža v Podgorico, ker je bilo Cetinje kot glavno mesto v zgodovini le zasilno pribežališče v skalnatem Krasu za dobe najhujšega turškega pritiska.

Dodelitev relativno zelo velikih upravnih področij posameznim mestom bo nedvomno dovedla zopet do teženj po centralizaciji, četudi v manjšem obsegu. Saj vidimo, da namerava n. pr. Ljubljana, ki vedno poudarja nasproti Beogradu potrebo po samoupravi, trošiti sto milijonske vsote za reševanje estetskih vprašanj (poglobitev progel) v času, ko bi se s produktivno naložbo tega denarja lahko za cele generacije gospodarsko utrdila naša severna meja. Za čim tesnejšo prilagoditev upravnega aparata gospodarskemu značaju pokrajine naj se torej med okraji in banovino uvede vmesna stopnja, n. pr. županija, ki bo uspešnejše ugotavljala in uveljavljala krajevne koristi. Nje poslovanje bi lahko zadovoljilo mnoge lokalne občutljivosti v skladu s stvarno prednostjo njih organizacije. Imena: Maribor, Bitolj, Novi Sad, Dubrovnik, Banjaluka, Split, Niš, Cetinje povedo, kolikim težavam bi se mogli na ta način izogniti.

Za regulacijo pritiska prebivalcev, izraženega v gostoti in prirastku, je važno notranje preseljevanje. Z manjšo težavo ga oblastvo usmerja na istem upravnem področju. Pravilno je torej, da dodelimo predele, sposobne za zgostitev prebivalstva, k onim s pregosto naselitvijo.

Glede mejne črte same moramo vedeti, da so večje reke in rečne doline v naši burni zgodovini, polni od zunaj zanetih vojn in krajevnih bojev, prihajale v poštev kot razdvajajoči, strateški element in torej kot politične meje, dasi so gospodarsko in prometno geografsko izrazito spajajoči činitelji, ki zgoščujejo naselitev in pospešujejo gospodarsko delavnost. Z novo upravno razdelitvijo jim moramo to naravno ulogo vrniti. Že iz samih tehničnih nalog, ki jih imajo kot prometna pota, energijski viri ter elementi poljedelske racionalizacije, morata oba bregova praviloma spadati pod isto upravo. Zlasti v težkih kraških predelih ne smemo rezati gospodarskih bazenov ter s tem otežkočati njih zdravega razvoja.

Dinarski prepad v zaledju naše obale je bil v dobi, ko prometna mreža še ni bila izgrajena in je bilo zaledje tudi politično razdrobljeno, izpostavljen politični nevarnosti penetracije z zapadne strani Jadrana. Nova upravna delitev mora v zvezi z vsedržavno prometno politiko odstraniti nevarnosti osamljene obmorske lege s tem, da poveže zaledje preko vseh prehodnejših oddelkov dinarskega prepada.

Meje banovin naj teko načeloma skladno z razmejitvami gospodarskih enot po sliki III in v podrobnosti skladno s sreskimi razmejitvami. Na gotovih oddelkih pa so potrebne večje poprave, in sicer iz čisto psiholoških ozirov, ker bi drugače trpela politična sprejemljivost predlagane rešitve. Tako je naravna meja med alpsko-kraškim stičnim ozemljem in panonsko-dinarskimi predeli opuščena in privzeta podedovana umetna mejna črta na Dravi, Sotli in Kolpi. Enako je popravljena razmejitev ob srednji Savi in ob srednji Moravi iz psihološko-političnih ozirov. Vsi trije navedeni primeri pa ne pomenijo pretežkih kršitev naravoslovnega principa (Slika IV).

Na temelju kratko naznačenih načel izvedena upravna delitev daje pet banovin (slika IV) z več kra-

jeveno individualiziranimi predeli. Na podlagi ljudskega štetja iz l. 1931 bi obsegale (Jugoslavija 13,934.038 preb. na 249.468 km²):

I. Ljubljana:	1,144	tisoč	prebivalcev	na	15'8	tisoč	km ²
II. Zagreb:	4,265	"	"	"	72'0	"	"
III. Beograd:	3,731	"	"	"	55'5	"	"
IV. Skoplje:	2,485	"	"	"	54'9	"	"
V. Sarajevo:	2,021	"	"	"	50'4	"	"
Beograd mesto:	288	"	"	"	242	km ²	

Smotrnost te razdelitve naše države na pet enot ugotovimo lahko s primerjavo priobčenih slik I—IV, kjer vidimo, kako ustreza ta notranja razmejitev vodilnim fizikalnim lastnostim ozemlja, rajonizaciji gospodarstva, grupaciji prebivalstva in radialnim prometnim sistemom okoli glavnih mest. Geometrično potrjuje primernost te razdelitve lega simetral med središči Zagrebom, Beogradom, Skopljem in Sarajevom za vse predele s površinsko hidrografsko mrežo kot glavnim činiteljem gospodarske in prometne organizacije. Odstopi od nje le tam, kjer razmejitev banovin ne sledi mejam naravnih enot. Južno od črte Ljubljana — Sarajevo — Skoplje pa prevladuje kraški relief s svojim posebnim značajem nesoveznih dolinskih sistemov, v katerem tudi ni mogoča izvedba radialnih prometnih sistemov.

Ako preizkusimo načrt upravne razdelitve, do katere smo prišli v glavnem na temelju naravnih kriterijev, z ozirom na verske (rodovne) pripadnosti prebivalstva, vidimo, da je zbranih od celokupnega prebivalstva naše države (13.93 milijonov, od tega 6.78 pravoslavni, 5.21 katoliki in 1.56 muslimani).

I. Ljubljani:	1,144	milijonov	prebivalcev:	0,006	pravosl.,	1,107	katoliki	in	0,001	musl.
II. Zagrebu:	4,265	"	"	1,150	"	2,827	"	"	0,196	"
III. Beogradu:	3,731	"	"	2,706	"	0,750	"	"	0,048	"
IV. Skoplju:	2,485	"	"	1,715	"	0,033	"	"	0,703	"
V. Sarajevu:	2,021	"	"	0,992	"	0,436	"	"	0,605	"
Beogradu mesta:	0,288	"	"	0,209	"	0,056	"	"	0,004	"

Mešani predeli so razdeljeni tako, da je v pretežno katoliški enoti Zagreb (II) prav toliko pravoslavnega življa (1,150 milijona duš), kot je v pretežno pravoslavni enoti Beograd (III) in Sarajevu (V) katoliškega (1,186 milijona duš). Ogromna večina slovanskega muslimanskega elementa je zajeta v Sarajevu (V). V »sporni« enoti Sarajevo (V) dalje nima versko nihče take premoči, da bi povsem svobodno gospodaril. Razmerje pravoslavni proti ostalim je domala 1:1.

Tudi to vprašanje je torej pravično rešeno. Psihološke nevarnosti verske nestrpnosti pa more odstraniti itak samo naš narodni tolerančni edikt: »brat je mio, koje vere bio.

III.

V predhodnem je bil izveden poizkus naravne in smotrne notranje upravne razdelitve naše države.

Prehajam sedaj na del onih vprašanj, ki bodo nedvomno silno razgibala našo javnost, to je na določitev mere politične in gospodarske samouprave, ki naj jo imajo posamezne enote. Nedvomno bo tu področje intenzivnih bojov za »narodov blagor«. Vsa ta razpravljanja nam pa morejo dati vsaj nekoliko porabne rezultate le, če bomo znali izključiti iz debat pri nas tako bohotno razvijajoče se vzdušje »osebnosti«, »literatov«, »znanstvenikov« in »prohibicionističnih gospodarstvenikov«, ki jih pogosto nazivamo v našem javnem življenju »merodajni činitelji«. Zaradi svoje kakovostne neproduktivnosti ali napačne usmerjenosti uspevajo le, če jim je izročeno v izrabo izolirano območje, kjer odločajo brez resne konkurence v oni osamljenosti, ki je pogoj za njih osebni blesk. Ako pa bomo nasprotno presojali problem naše notranje organizacije s širših in globljih vidikov, bomo morali upoštevati sledeča dejstva.

Volumen naše državne zunanje trgovine je majhen; le s trudom se bori-mo leto za letom za aktivnost njenega salda.

l. 1926	je bila vrednost izvoza	713·6	mil. zl.	Din s saldom	+	17·0	mil. zl.	Din
l. 1931	„ „ „ „	4,800·0	„ „ „	„	+	0·6	„ „	„
l. 1935	„ „ „ „	4,030·0	„ „ „	„	+	330·5	„ „	„
l. 1937	„ „ „ „	6,272·0	„ „ „	„	+	1,038·6	„ „	„

Naš narodni dohodek je bil ocenjen l. 1926 na 69.6, l. 1931 na 42.0, l. 1935 na 37.5, l. 1937 na 44.0 milijard dinarjev.

Kot celota smo torej med najrevnejšimi v Evropi, in pokrajinsko je naša revščina dokaj enakomerno razporejena, dasi se narodni dohodek in življenjski standard razlikujeta in sicer le po pridnosti dela.

Naraščanje našega prebivalstva po pokrajinah ni homogeno, a v celoti izredno hitro. Tako je imela Jugoslavija:

Leta 1921 11,984.911, l. 1931 13,934.038 in bo l. 1941 domnevno okoli 16 milijonov prebivalcev.

Možnost ekstenzivne razširitve prehrabene podlage bo kmalu izčrpana; preiti bomo morali k intenzivnemu delu.

Življenjski standard našega ljudstva je izredno nizek (Bičanić, Kako živi naš narod?). Naš poljedelski izvoz sestavljajo prav za prav pristradane množine hranil, ki ljudstvu manjkajo. Prodaja surove rude je obremenitev razvojne možnosti naše industrije v bodočnosti, s prekomernim izsekavanjem gozdov pa ožimo življenjski prostor bodočih generacij. In vsi ti gospodarski grehi komaj zadostujejo za revno prehrano sedanjega rodu. Potrebna je torej temeljita reorganizacija.

Naravni pogoji gospodarskega razvoja so po predelih po državi zelo različni. Rudniška proizvodnja se naravno grupira na virih surovin, obrtna na področju spretnega delavstva. A tudi v poljedelstvu imajo specialne kulture n. pr. bombaž, riž, mak, trta, tobak, buhač, zgodnje sočivje in sadjarstvo točno orisane meje svoje življenjske možnosti. Tudi glede gozdarstva se moramo zavedati, da je naš gozd razprostrt v glavnem na kraški apneni površini; ima torej zaščitni značaj ter pokriva večinoma absolutna gozdna tla. Vse navedene okoliščine nas v gospodarstvu silijo nujno k specializaciji. Nje uspevanje pa zavisi od oddajnih možnosti ter zamenjave specialnih produktov za živila.

Demografski podatki kažejo neenakosti v gostoti, naraščanju in izobrazbi naroda. Te razlike nivoja povzročajo napetosti, ki se ob trenutni nasičenosti krajevnega delovnega trga nujno izravnavajo s selitvami. Ako nočemo izgubiti svoje krvi v biološko usihajočo tujino, mora naša uprava organizirati notranji pretok po potrebah pokrajin in če to ne zadostuje, v skladu z razmerami v vsej državi.

Vsa naša gospodarska, torej tudi upravna politika stoji pred enim samim problemom, t. j., kako izboljšati življenjske pogoje ljudstva s povečanjem donosnosti njegovega dela, katerega trajno rentabiliteto more organizirati le s tem, da zajame produkcijska in konsumna področja v eno, neločljivo enoto.

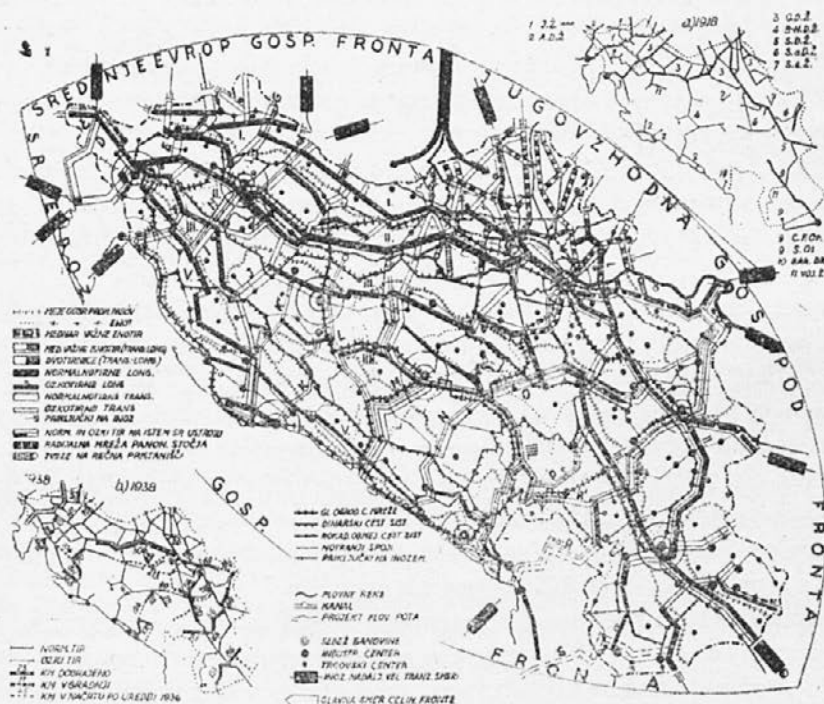
Nobena lastnost naravnega substrata, nobena biološka posebnost ali izredno izoblikovana značilnost ter nobena v sedanji strukturi gospodarstva vsebovana lastnost pa ne kaže, da bi bilo potrebno ali vsaj trajno koristno izolacionistično politično gospodarstvo na neki regionalni podlagi. Nasprotno: vsi naravni činitelji kažejo, da je potrebna specifikacija za racionalno proizvodnjo in sodelovanje za stalno oddajo produktov v harmoničnem notranjem procesu, ki ga država sama obvlada.

Jugoslavija mora torej v svoji novi notranji ureditvi ostati nerazdeljiva gospodarska enota. Edino s tem je zagotovljen prospah rajoniziranega poljedelstva, ustvaritev dovolj močnih industrijskih edinic s cenenimi množinskimi proizvodi in procvit združeno organizirane obrti.

Med posameznimi predeli je treba izvesti delitev dela. Veliki kompleks vprašanj najboljši lege novih industrij ter novih panog obrtne in poljedelske proizvodnje, pred katerim stojimo, moramo reševati brez pokrajinske ozkosrčnosti, izključno z vidika naravnega substrata produkcije, virov surovin, konsumnih območij, razpoložljive delovne sile, načrtov prometnega organizma ter izrabe energijskih virov.

Tega procesa upravna razdelitev ne sme ovirati, niti ga siliti h kakim umetnim rešitvam ter duplikaturam, zasnovanim na čisto političnih računih. Zavedam se, da je nepopularna, zato pa ni nič manj resnična ugotovitev, da

smo baš Slovenci v tem oziru zgrešeno računali, ker smo precenjevali pomen nematerialnih faktorjev, ki naj bi utrjevali naš gospodarski položaj in prestiž. Sedanja selitev industrije, ki nas relativno slabi, je namreč posledica strukturalne preosnove v socialni izgradnji države in ne morda te ali one davščine. Jug, kateremu moramo dobavljati, premalo poznamo, evolucijam potreb pa neprožni ne sledimo. S premikom težišča prebivalstva (Bilimović: Centar teritorije i centar stanovništva u Jugoslaviji), sledijo otvarjanju novih virov in iniciativnosti dela tudi podjetja. Razun anket in besed pa nismo ničesar ukrenili, da bi našemu v državi povprečno najbolj izobraženemu delavcu organizirali finančne pogoje dela in strokovnega izobraževanja. Naš mali producent je brez informacij, kako naj usmeri in kako razporedi delo, da bo prilagojen trgu, za katerega edinega more delati.

Slika V.

Vsa politično-gospodarska in socialna zakonodaja države in samoupravnih enot mora biti v harmoniji. Pospeševati moramo lokalno racionalizacijo dela do popolne zasičenosti konsumnih možnosti tuzemstva. V inozemstvu pa nas more uspešno zastopati samo enotno vodena gospodarska politika čim močnejše lastne države.

V to svrho pa si mora država pridržati usmerjanje proizvodnje v mnogih predmetih naše mednarodne trgovine. Glede podrobnosti si oglejmo le dvojne tehničnih področij naše notranje organizacije.

Pogoj za prost, naraven in zato zdrav razvoj je popolnoma svobodno gibanje blagovnih in osebnih tokov na prometnem omrežju: železnicah, cestah, morski, rečni in zračni plovbi. To dosežemo z enotno gradbeno in tarifno politiko. Mogoča in koristna je sicer dodelitev dela dohodkov po ključu in regionalni obremenitvi prog. Brez pomislekov pa je treba kriti deficite v eksploataciji novih gradenj iz obratnih presežkov ostalega omrežja, ki se upravlja kot funkcionalna enota. Ne gre pa seveda, da bi gradili nerentabilne naprave zaradi njih ozkega vplivnega območja ali nedorasle gospodarske strukture okolja, kakor jih regionalni strokovnjaki po vsej naši državi s podobno vneto zagovarjajo.

Pokrajinske prometne smeri, ki so izrisane v sliki IV., naj bodo vpletene v enoten, izpopolnjujoč se državni organizem, ki je prilagojen naravnim radialnim, vzdolžnim in prečnim smerem potov malega prometnega upora ter vključen v mednarodno prometno mrežo na sredozemski, srednjeevropski in vzhodnoevropski gospodarski fronti, okrog naše države (slika V.).

Enako nujna je spojitve energijskih virov, ker kažejo les, lignit, rjavi premog ter kraške gorske in ravninske vodne sile po sami naravi pot k elektrifikaciji. Medpokrajinsko izpopolnjevanje v izrazitih pasovih po gospodarski strukturi in virih kaže pravo sodelovanje.

Za smotno pionirsko gospodarsko delo v revni državi, izpostavljeni zunanemu pritisku in izrabljanju, je potrebna premišljena in enotna investicijska politika, tako glede posameznika kot glede države in samouprav, ki imajo osredotočene v svojih rokah edine velike domače kapitale. Vrhovne instance, v katerih pa morajo biti primerno zastopani vsi interesi, naj imajo moč in sposobnost, da širše koncepte uveljavijo ne glede na odpor posameznika. Delavski zaslužek in obrestovanje kapitalov naj bi bile one postavke plačilne bilance med banovinami, ki bi izravnale škode, nastale v nekaterih strokah iz ozirov na skupnost.

Nedvomno bodo pri vsem tem nastopila trenja in razlike v nazorih. Moč argumenta pa naj pri uveljavljanju stališča v dvomih in sporih pokaže, kako sposobnost in s tem pravico ima kdo pri upravljanju skupnih interesov države.

Resolucija „Jugoslovenskega kulturnega kluba“ v Beogradu

»Jugoslovenski kulturni klub« v Beogradu je na zadnjem izrednem občnem zboru 12. novembra 1939 izdal tole resolucijo:

»Smatrajoč, da je nova državna ureditev delo splošno narodnega značaja in da bo imela poleg drugega tudi poseben vpliv ne samo na politično, marveč tudi na naše kulturno in duhovno življenje, je Jugoslovenski kulturni klub proučil ta važni akt in njega posledice ter sporoča po sklepu svoje seje od 9. novembra 1939 svojim članom svoje stališče v naslednji poslanici:

I. V svoji resoluciji od 3. maja 1939, kateri ostanemo v celoti zvesti, je ugotovil Jugoslovenski kulturni klub tudi tole: »Jugoslovska ideologija ni nikakoli ovira za upoštevanje plemenskih in pokrajinskih občutljivosti, ki so posledica naših skozi stoletja razdeljenih usod in raznovrstnih vplivov.

To velja seveda samo dotlej, dokler ne škoduje zavesti narodne celote, ker brez take zavesti izgublja vsaka država svojo najmočnejšo podlago, Jugoslavija pa oni značaj nacionalne države, ki je zgodovinsko dejstvo njenega nastanka.

II. Vselej in vedno ostanemo neomajno zvesti sveti resnici — jugoslovanski misli — da so Srbi, Hrvati in Slovenci en narod. Jugoslovenski kulturni klub obžaluje, da se je pri novi državni ureditvi poudarila misel o treh narodih.

III. Prežet z jugoslovansko ljubeznijo, ki obsega enako vse dele našega naroda od Triglava pa do Vardarja ter poln globokega zaupanja v njihove zdrave ustvarjalne moči se bo Jugoslovenski kulturni klub radoval, ako bo sporazum resnično privedel k skupnemu sodelovanju tudi najširše sloje Hrvatov.

Spoznavajoč to dejstvo kot posebno važno za jugoslovanski narod in državo, veruje Jugoslovenski kulturni klub, da bo mogoče doseči splošno želeni rezultat in bogate sadove samo tedaj, ako pridejo široke ljudske mase, zlasti pa njihovi voditelji in predstavniki, drug

k drugemu s popolnim zaupanjem, brez ozkosrčnosti in predsodkov; zlasti pa tedaj, ako bodo prežeti z zavestjo, da je najvišji interes vseh, da se težnje in prizadevanja posameznih narodnih delov popolnoma podrede interesom državne celote in jugoslovanskega narodnega edinstva.

IV. Jugoslovenski kulturni klub posebno poudarja, da more nova državna politika samo tedaj doseči dobre rezultate, ako omogoči postopno odstranjevanje še obstoječih zaprek kulturnemu in duhovnemu zblíževanju narodnih delov v eno narodno celoto. Jugoslovenski kulturni klub bo vsako delo v tem duhu od srca rad podpiral, enako pa bo nasprotoval vsakemu prizadevanju, ki bi namesto združevanja gojila razcepljevanje narodnih delov.

V. Jugoslovenski kulturni klub smatra, da je treba hladno in nepristransko presojsati razne neljube incidente, ki so se zaradi važne preureditve pojavili v našem javnem življenju iz različnih vzrokov. Te incidente moramo presojsati z veliko pomirljivostjo in dobro voljo, ne sme pa ta pomirljivost pomeniti ravnodušnosti, ako bi se pokazalo, da takšni pojavi in akcije niso samo posledice prehodne vznemirjenosti in reakcije, ampak da izvirajo iz zlega namena, da se zaneti spor med ljudske mase.

Zgodovina stoletij uči Jugoslovane, da je oblikovanje in krepitev jugoslovanskega narodnega edinstva njihov največji interes, kateremu ostanemo za večne čase zvesti z močnim prepričanjem, da nič ne more te resnice uničiti.

Boj slovenskega učitelja za narodno šolo v dobi pred narodnim osvobojenjem

(Dalje.)

Dr. Bleiweis je poudaril sledeče: »Stan učiteljski je važen in težaven, važen ne samo radi tega, da ljudska šola zadostuje terjatvam višjih oblastij, ampak ker je učitelj šola, a šola semenišče narodne prosvete. Težaven je pa, gospoda moja, v materialnem

oziru.« Tu govornik poudarja, da je resna skrb deželnega zastopa najti pripomočkov za izboljšanje materialnega položaja v učiteljskem stanu.

Važna v narodnostnem oziru na tem zboru je bila resolucija, ki zahteva za Slovence **slovensko učiteljsko šolo**. Ta resolucija se glasi: »Slovenski ljudski učitelji moramo imeti, kakor vsi drugi narodi v našem cesarstvu slovensko učiteljsko izobraževališče, v katerem se predajo vsi po novejši šolski postavi predpisani predmeti v slovenskem jeziku. Nemški jezik naj se uči kot obližaten predmet.«

Zastopnik štajerskega dela slovenskih učiteljev je poleg drugih tudi prav značilno spregovoril glede osnivanja slovenskega učiteljskega ter je med drugimi izvajal takole: »Pravi se, naj se slavno ministrstvo zaprosi, da dovoli slovensko učiteljsko izobraževališče v Ljubljani; ali, gospoda moja, s tem, ko bi se to tudi dovolilo, zaceljena bi bila samo na eni strani našega naroda velika rana...«

»Treba je pomisliti tudi na slovenske Štajerce, kateri imajo sicer učiteljsko izobraževalnico, ali ta ni za nas, ker je nemška. Tudi na Koroškem stanujejo Slovenci, tudi tam je živa potreba za slovensko učiteljsko izobraževalnico. Naj se tedaj v prošnji, ktera se ministrstvu predlaga, odločno pove, da želimo v Ljubljani čisto slovensko izobraževalnico za učitelje in učiteljice, pa da naj bi se tudi za štajerske Slovence v Mariboru in za koroške na Koroškem naredila slovenska izobraževalnica, ki bi bile le kot paralelki izobraževalnici v Ljubljani.«

Na tem zborovanju so mnogo govorili tudi o slovenskih učnih knjigah za ljudske šole ter stavili primerne resolucije. Predvsem so želeli, da naj se iz kroga slovenskih ljudskih učiteljev dovoli poseben odbor, ki bo odločal glede knjig na slovenskih ljudskih šolah.

Zelo znamenit na tem zborovanju je govor Hrvata profesorja dr. Petra Tomića, ki je rekel med drugim: »Kandidati, prihodnji narodni slovenski učitelji, uče se nemški za podučevanje slovenskih otrok, a ne slovenski! To je nesmisel, kajti slovenski ljudski učite-

lji ostanejo med slovenskim ljudstvom, ker ne avanzirajo kakor drugi činovniki ali vojaki. Po tej logiki bi mogel profesor orientálnih jezikov tudi postati slovenski narodni učitelj. Slovenske šole morajo biti slovenske in narodne po božji in človeški pravici in po naravnem zakonu. Da preparandije ali pedagogike, kjer se izobražujejo narodni učitelji za narodne šole morajo biti z jezikom in duhom narodne, to se ve in samo po sebi razume. Največji nemški filozofi in pedagogi pravijo, da drugače ne more biti narodne omike nego v narodnem jeziku. Kar slovenskim učiteljem ne more dati slovenska literatura, more dati jim hrvatska s slovensko vkup, zajedno. Vsak izobražen Slavjan obadva alfabeta — latinski in cirilski — ume čitati in pisati, kakor Nemec svoje. Razložek v literaturi med slovensko in hrvatsko ne sme biti, nego moramo se bližati, da **bodemo imeli en literarni jezik na slovanskem jugu.**«

Nato predlaga profesor Tomić, naj se sklene, da se naj na vseh slovenskih učiteljskih izobraževališčih predava **hrvatski jezik** kot obližaten jezik. Zeli pa tudi, naj bi se učitelji učili tudi ruščine vsaj toliko, da bi razumeli ruske knjige ter bi se lahko tako seznanjali tudi z rusko kulturo. — Tomićevi predlogi so bili sprejeti na skupščini z velikim navdušenjem.

Nadalje je zbor razmotrival tudi o gmotnem stanju tedanjega slovenskega učiteljstva. Ugotovili so, da učiteljeva plača nikakor ne zadošča za stanu primerno življenje. Učiteljske plače je treba vsekakor povišati ter jih odrajtovati preko davkarij tako, da bo učitelj neodvisen od svoje soseske in da bo svoje prejemke dobival tudi o pravem času.

Leto 1872 se je prav dobro končalo posebno z ozirom na razvoj učiteljske organizacije kakor tudi za prospeh slovenske narodne šole. V ta namen se je preosnovalo šolsko društvo »Šola« iz Idrije v društvo »**Narodna šola**«, ki naj ima namen skrbeti za razvoj slovenske narodne šole s tem, da podpira šolstvo tudi materialno, predvsem s preiskrbo učil. Sedež društva Narodne šole

le je postala Ljubljana. Prvi predsednik tega društva je bil dr. Razlag.

Borba za slovensko šolo je dosegala od dne do dne večji razmah, saj pa je bila spričo hudega pritiska oblasti tudi potrebna najskrajnejša obramba.

Toda večina učiteljstva je vztrajala trdno in zvesto na svojem narodnem stališču in njihovo stanovsko glasilo jim je dajalo moralne opore. Toda vpliv nemškega nasilja l. 1873. je postal že tako močan, da se je pokazal tudi pri uredništvu »Učiteljskega tovariša«. Tedanji urednik Andrej Praprotnik je bil istočasno tudi zastopnik učiteljstva v deželnem šolskem svetu. Ljute boje je imel z nemškimi nasprotniki, ker je v deželnem šolskem svetu moral braniti slovensko šolstvo pred njegovimi tlačitelji ter je moral zagovarjati in braniti pravice slovenske šole tudi v »Učiteljskem tovarišu«. Zato je Praprotnik svojim nasprotnikom pravi trn v peti. Poizkušali so vse, da bi ga spravili iz deželnega šolskega sveta. Strogo so pazili na pisanje »Učiteljskega tovariša«, ker so na ta način hoteli Praprotnika spraviti pod obtožbo tedanjega poostrenega tiskovnega zakona in mu na ta način izbiti tla v deželnem šolskem svetu. Bil pa je Praprotnik previden, zato je začasno oddal leta 1873 uredništvo »Učiteljskega tovariša« Mateju Močniku. Tako je zamogel Praprotnik še nadalje uspešno in pogumno braniti pravice in koristi slovenskega šolstva. V deželnem šolskem svetu je deloval polnih 24 let. Ko so se razmere zboljšale, je Praprotnik v letu 1882 zopet prevzel uredniške posle pri »Učiteljskem tovarišu«.

Navzlic temu, da so si nemška oblastva z vsemi silami prizadevala, da bi odtujila čim več učiteljev narodu, in da bi onim, ki so odpadli in postali nemškutarji ter polnili vrste renegatskih nemškutarskih učiteljskih društev, tako zvanih »Zweigvereine«, oskrbela čim več materialnih dobrin, se je vendar dobral del slovenskega učiteljstva oklepaj svoje slovenske stanovske organizacije in vztrajal na začrtani poti.

Tudi ni bilo slučajno, da so ravno v letu 1873 pripadli vsi slovenski kandi-

dati pri oddaji učiteljskih mest na vladnici po nasvetu, ki ga je dal za ta mesta deželni šolski svet. O tem piše »Učiteljski tovariš« takole: »Vnanji nemški časopisi teh dni po »telegrahih« iz Ljubljane oklicujejo kot važno novico, da so v seji deželnega šolskega sveta 9. t. m. (januarja) pri nasvetu za odajo učiteljskih služeb na c. kr. vladnici in pri nasvetu za okrajnega šolskega nadzornika za Kerško Slovenici popolnoma propadli (»die Slovenen unterlagen vollstaendig«). Na več vprašanj z dežele odgovorimo to-le: Nam se to nikakor ne zdi čudno in nepričakovano; čudili bi se bili le, ko bi se bilo v teh okolščinah kako drugače vkrnilo. Kar se tiče oddaje učiteljskih služeb, je bila že takoj govorica po mestu in že tudi drugod, da jih dobe ti in ti in nihče drugi...«

Torej pritisk je bil, kot je razvidno iz tega odgovora učiteljskega vodstva, tako močan, da nihče ni mogel pričakovati, da bi bili v središču Slovencev, to je na ljubljanski vladnici nameščeni slovenski učitelji. Vendar pa tudi v tej brezupni dobi slovensko učiteljstvo ni utihnilo.

Oglašali so se in vzpodbujali rodoljubni učitelji k nadaljnjemu delu v varstvo slovenske šole in slovenskih pravic. Tako so prihajale vzpodbudne besede tudi iz našega **Korotana**; dopis iz Borovlj se glasi: »V Borovljah so nedavno imeli nekateri učitelji in šolski možje zbor, pri katerem se je med drugim tudi o tem posvetovalo, naj bi se v slovenskih šolah že prvo leto pričelo s pomočjo nemškega abecednika podučevati. Ne vemo, ali bi bolj strme-li nad to pedagogično nespametjo, ali pa obžalovali slovenske otrociče, katerim bi se na ta način zabranjeval vsakojaki duševni napredek. Ali je glavni namen ljudskih šol na slovenskej zemlji drugačen kakor na nemškej? Nima jo naše šole ravno tisti namen kakor šole drugih narodov, namreč mladino tako zrediti in podučiti, da bode s pridobljenimi nauki sebi in svojim bližnjim na srečo in korist? kako pa hočete s ptujim jezikom to doseči? Ali ste pri tem posvetovanji res imeli pred očmi duševno razvijanje mladine, ste

li ozir jemali na dotične šolske postavbe, ki vsakemu narodu priznavajo otroško odgojo v maternem jeziku? Mislili smo, da smo se popolnoma iznebili tistih starih šol, v katerih so se slovenski otroci z nemškimi pripomočki, kakor škorci v tičniku, z velikim trudom in terpinčenjem naučili blebetati nekaj nemških besedi, katere so potem, kakor hitro so imeli šolo za seboj, zopet pozabili. Vidimo pa, da hočejo naši novi pedagogi kreniti na staro pot, ki so jo že stari učitelji za krivo in škodljivo spoznali in zavrgli. Iz omenjenega posvetovanja je razvidno, da učitelje, ki so ta nasvet stavili, ni vodilo družega kakor strast po ponemčevanju in morda želja dopasti takim gospodom, ki svojo pedagoško nevednost hočejo s tem zakrivati, da venomer vpijejo: nur deutsch! nur deutsch! H koncu pa ne moremo zamolčati tudi tega, da več v šolstvu izvedenih mož, katere sicer ne moremo šteti med naše prijatelje, začenjajo gnusiti se nad tem počenjanjem z ljudsko šolo.

Tako je bilo vidno, da se je absolutizem, ki se je uvedel z nemškim centralizmom, v novembru leta 1871 z vlado Auersperg-Lasserjevega kabineta še poglobil. Nasilja nad Slovenci so se nadaljevala in prišlo je leta 1877 tako daleč, da si je »Tagblatt« upal namigovati, »dass es nicht im Interesse des Einzelnen liegt«, da bi volili po slovensko. Žal pa je temu pritisku klonil marsikateri Slovenec in tudi učitelj, da bi si s tem ohranil vsaj svojo že itak bomo eksistenco. Kako žalostne razmere so nastopile za slovensko šolo to leto, se vidi, da je deželni šolski svet na Koroškem leta 1877 učiteljem v slovenskem delu dežele ostro ukazal, da morajo učiti nemško, ker jim drugače ne bodo plače povišali.

Šele leta 1879 (ob nastopu Taaffejeve vlade) se je začelo buditi pri Slovencih novo upanje, da bodo prišli glede uporabe slovenskega jezika v šolah in uradnih na boljše. Da bi se Dunaj prikupil Čehom, je bil imenovan za ministra-krajana dr. Alois Pražak. Sedaj je nastopil čas, da so Slovenci zopet obnovili svoje zahteve glede slovenskega šolstva, ki so jih v državnem

zboru obnavljali od leta 1880 pa tja do leta 1882, a so samo delno uspeli s tem, da so bili dovoljeni slovenski oddelki na treh kranjskih gimnazijah. Glede učiteljskega pa je bilo takole: Pravica, ki jo je ljubljansko učiteljske pridobilo leta 1871 s tem, da je smelo slovensko poučevati zgodovino, geografijo in ustavno pravo, je bila ukinjena z ministrskim dekretom od 11. IX. 1872, ko se je za vse predmete, razen telovadbe, verouka in kmetijstva, uvedla zopet nemščina.

Leta 1880 je bila sprejeta v budžetnem odseku dr. Vošnjakova resolucija, da naj se uvede na pripravnici v Ljubljani in Mariboru slovenščina kot učni jezik. Uspeli so pa Slovenci v teh zahtevah toliko, da se je res po dolgem oklevanju z ukazom naučnega ministra (št. 2178) od 1. aprila leta 1881 uvedla slovenščina na ljubljansko učiteljske za naslednje predmete: verouk, slovenščino, matematiko, ter geometrično risanje, za prirodoslovje, sadjerejo, ženska ročna dela in metodiko teh predmetov.

Tako se polagoma pričenjajo boljši časi za slovensko šolstvo. Res so vse te pridobitve bile le drobtinice z mize bogatinove ubogemu slovenskemu narodu, ki je moral moledovati za najmanjšo koncesijo, so pa vendar ti mali uspehi jačali slovensko odpornost tako, da si je slovenski jezik, čeprav počasi, pa vendar z uspehom utiral pot v javno življenje. Leta 1883 je deželni šolski svet dovolil slovenščino kot učni jezik za ljubljanske ljudske šole. Vendar so pa morali Slovenci bojevati neprestan boj za svoje pravice v državnem zboru ter so doživeli v tem boju marsikatero razočaranje.

V tem in takem ozračju je slovensko učiteljstvo delalo za zgraditev svoje učiteljske zveze.

Slovensko učiteljsko društvo, ki je imelo svoj uspehi prvi občni zbor leta 1872, ni moglo ustvariti tistega, kar je bilo za učiteljsko organizacijo neobhodno potrebno. To pa iz dveh razlogov. Združiti so hoteli slovensko učiteljstvo v enem slovenskem učiteljskem društvu. Niso pa pri tem računali, da je slovensko učiteljstvo na Štajerskem

že organizirano v slovenskih učiteljskih društvih. Zato je ta združitev imela pomen predvsem za kranjsko učiteljstvo, ker je s tem dobilo njihovo delo poleg stanovskega tudi narodno obeležje.

Največja škoda pri tem pa je bila, da so bila slovenska učiteljska društva organizirana v nemškem učiteljskem »Bundu«. Ker so postajali nemški učitelji vedno bolj nemško-nacionalni, so slovenska društva pričela izstopati iz »Bunda«. Prvo je izstopilo Ptujsko učiteljsko društvo l. 1885. Tu vidimo, da so ptujski slovenski učitelji imeli važno vlogo kakor pri ustanovitvi prvih slovenskih učiteljskih društev leta 1868, tako tudi pri ustanovitvi Zaveze. Leta 1887 je izstopilo Ljutomersko učiteljsko društvo, istočasno sta pa prekinila zveze z »Bundom« tudi Maribor in Celje. Tako vidimo, da so »Bundu« obrnila hrbet največja štajerska slovenska učiteljska društva.

Sedaj je nastopila doba, da se vsa ta slovenska društva povežejo v slovensko vez, to je v »Zavezo slovenskih učiteljskih društev«.

Ta predlog je sprožil v Celju pri svojem poročilu »O zvezi slovenskih učiteljskih društev« **Fran Kocbek**, podučitelj v Žalcu. Sklenilo se je, da se sestavi poseben odbor, ki naj izpelje to važno zadevo. V ta odbor so bili izvoljeni: Anton Brezovnik, učitelj v Vojniku in predsednik učiteljskega društva v Celju; Armin Gradišnik, podučitelj v Hrastniku, in Franc Kocbek, podučitelj v Žalcu. Tovariši Brezovnik je kot predsednik sestavil posebno okrožnico glede ustanovitve »Zaveze«, in so jo poslali vsem slovenskim učiteljskim društvom. Tako se je pričela agitacija za ustanovitev »Zaveze«, ki sta jo podpirala tudi stanovska glasila »Popotnik« in »Učiteljski tovariš«. Hotelo se je sklicati ustanovno zborovanje že leta 1888 sredi meseca septembra, a razne ovire so zavlekle akcijo do naslednjega leta, ko je bila končno **Zaveza ustanovljena 22. aprila 1889 leta v Ljubljani**.

Nemške oblasti so gledale na to ustanovitev prav pisano, ker so v tem vi-

dele panslavistično propagando. Tudi je vladni komisar zabranil za delegacijskem zboru, ki mu je predsedoval učitelj Armin Gradišnik, vsako kritiziranje obstoječega stanja.

Tako je slovensko učiteljstvo pred petdesetimi leti ustanovilo svojo »Zavezo«, ki je združevala slovensko učiteljstvo v trdem boju za napredek slovenske šole in učiteljskega stanu do osvobođenja, ko se je strnilo v skupnem Jugoslovanskem učiteljskem udruženju svobodne Jugoslavije.

Jelo Janežič

Dr. Gregor Žerjav kot socialni politik

V »Socialnem arhivu«, ki ga izdaja Osrednja uprava za posredovanje dela v Beogradu, je napisal za desetletnico smrti dr. Gregorja Žerjava dr. **M. Krm-potić** spominski članek o velikem pokojniku kot socialnem politiku. Iz nje-ga posnemamo nekatere misli.

Dr. Žerjav je bil že pred vojno znani ter priznani, priljubljeni in osovraženi vodja narodno-radikalne jugoslovanske omladine. Pod njegovim vodstvom so nastala iredentistična dijaška društva v vseh vseučiliških središčih bivše monarhije, ter se cepila v ferialna društva in širila povsod novo vero v bodočnost in lastno moč. Ta pokret je šel preko meje monarhije in se vezal z organizacijami drugih Slovanov. Vendar je gibanje ostalo vedno v mejah realistične politike in ni izgubilo nikdar čvrstih tal pod nogami. Ni zahtevalo navdušenja zaradi navdušenja, marveč da navdušenje izpremeni v dejansko delo. Za delo so se pripravljali omladinci z dosledno strogostjo. Ta mladina ni bila brezbržna in lahkoživa. Njo so zamenjali trezni in sistematični delavci, resni, često prerresni. Fiziognomija te slovenske generacije je bila filozofska, asketska, socialna in racionalistična. Vse se je vršilo po jasno določenem načrtu. Začetnik tega gibanja je bil predvsem dr. Žerjav in je že takrat odkrival v sebi neko demonsko silo, ki pridobiva in plaši. Vojaško sodišče, internacija, legalno in ilegalno delo, to je pot dr. Žerjava skozi svetovno vojno.

Skozi težke izkušnje se prebije dr. Žerjav 1. 1918 kot zrel in konstruktiven politik, kot ena izmed najbolj izobraženih osebnosti v vsej kraljevini, v prve vrste jugoslovanske politike.

Narodno-radikalna Žerjavova omladina je bila nosilec narodne socialne misli. Ta socialnost se je izražala v širokem nacionalnem programu, ki je obsegal vso družbo in ki se je takoj ločil od marksistične miselnosti, ne da bi odbil njeno zdravo jedro. Ta pokret je včasih malo prekritičen za mlade ljudi. V njem je prihajal do izraza tisti racionalistični in nekako voditeljski duh mladega Žerjava. On je bil za demokracijo, toda nasproten dezorganizaciji. Spoznal je, da se majhni narodi Jugoslavije ne utegnejo organsko razviti do skladne demokracije po angleškem zgledu. Ni narodov brez meščanstva, brez gospodarske samostojnosti, brez kapitala. V majhno, nerazvito okolje je vrgel gesla gospodarske svobode, lastnega kapitala, velikih gospodarskih organizacij. Na tem področju je doživel prvo razočaranje, ki je bilo pa le spodbuda za popolnejše in temeljitejše nadaljnje delo.

Ko je v začetku leta 1922 postal dr. Žerjav prvič minister, je prevzel resor socialne politike kot naslednik dr. Kukovca. Ministrstvo socialne politike je bilo takrat najboljšje organizirano ministrstvo v Jugoslaviji. Ni bilo ministrstvo, ki bi uživalo kakšen poseben ugled v izmučenem in ugodnem okolju. V tem ministrstvu ni bilo mesta za t. zv. gospodo. Tu je bil potreben delavec, ki se ni sramoval niti najnavadnejšega dela, ki je bil pripravljen delati v nemogočih pisarnah, brez kurjave in razsvetljave ter higijene in ki je veroval v socialni prepoved v času, ko se je socialna politika v Jugoslaviji zdela kot utopija. Iz za prvega idealističnega vzpona sta se pojavila zastoj in resignacija. Preveč se je hotelo: veliki so bili načrti, a le skromne moči. Narod je bil nezadovoljen, invalidi so demonstrirali, ko so dobili najboljše invalidski zakon, delavci so iskali rešitve v komunizmu, uradnik brez stanovanja in tako rekoč brez plače, načelniki v ministrstvih so živeli od suhega kruha in nosili zakrpa-

ne obleke. Pojavil se je dvom v življenjsko sposobnost našega naroda, v možnost jugoslovanske socialne politike. Delavec prevratnik, podjetnik reakcionaren in brez srca. Bolni dr. Gregor Žerjav šteje dneve življenja in zdravja, da bi jih čim koristneje uporabil, in z žalostjo govori mlajšim in zdravim: »Lahko je vam čakati, vi boste živeli dvajset, trideset, štirideset let, jaz moram pa vse opraviti v enem ali dveh.« Kmalu potem, ko je prevzel dr. Žerjav to ministrstvo, je bil objavljen v »Službenih novinah« ukaz, da bo dr. Žerjav za nekaj časa odsoten radi bolezni, kasneje ponovno, a 16. decembra istega leta je bil razrešen dolžnosti ministra za socialno politiko. Niti šest mesecev ni mogel dr. Žerjav posvetiti socialni politiki in tudi ta čas samo majhen del strokovnim socialnim vprašanjem. In vendar — koliko opravljenega dela! Ministrstvo je prerajeno, tempo dela poln zanosa. Izseljeniško vprašanje, invalidsko vprašanje, stanovanjsko vprašanje, begunci, prehrana pasivnih krajev — za vse najde pravno formulacijo in praktično rešitev. Sam poln iniciative sprejema vsako koristno pobudo. Kakor so stari mojstri slike svojih učencev, tako zna on izpopolniti načrte, ki se mu predlagajo. Nikogar ne odbija, vedno ima čas za referente, od najnižjega do najvišjega, brez predsodkov, vedno prevzet s čutom dolžnosti in odgovornosti. Vsako stvar pozna in takoj prodre v nje jedro. Zato se ni bal podtikati in je lahko pisal nekemu visokemu funkcionarju po več letih pismo, objavljeno kasneje v časnikih: da je prevzel vodstvo ministrstva, ker je vedel, da ima za to potrebno sposobnost in da prevzema za vsak svoj akt popolno odgovornost. Sicer ponosna in redka, toda upravičena zavest.

Neumoren delavec in neizprosno glade dela nasproti samemu sebi ni nikdar nikogar silil k delu. In vendar se ni niti v Pokrajinski vladi, niti v ministrstvih nikdar delalo s takšno voljo in navdušenjem, kakor za njegovega časa. Do enajste in dvanajste ure ponoči so delali uradniki v svojih pisarnah ter prihajali k njemu poročati. Vsakogar je takoj sprejel, za vsak predlog je

imel razumevanje, vsakomur je pomagal s svojim znanjem in s svojimi izrednimi sposobnostmi energije in razuma. Ni se bal za svoj ugled, če je sprejel nasproten predlog svojega uradništva. Rad je imel ljudi, ki so znali utemeljiti nasprotno mnenje; sprejel ga je proti svojemu lastnemu. Ne glede na strankarsko pripadnost so bili uradniki z njim in pripravljeni na vsako žrtev za njega. Enako razgledan v pravnih, socialnih, gospodarskih, finančnih in tehničnih vprašanjih je aktivno sodeloval pri pripravi vseh načrtov zakonov in uredb ter jih je znal dopolniti s svojimi ostroumnimi pripombami. Da se že takrat ni uresničila njegova zamisel ustanovitve težke industrije v Zenici, ni njegova krivda. Delo z Žerjavom je bila visoka šola za vse njegove sodelavce in s tem se pojasnjuje tista magična privlačna sila, s katero je vplival na svojo okolico v ministrstvu.

Za način njegovega dela naj navedemo samo en primer. Državne borze dela so obstajale v vzhodnih krajih dela na papirju, dočim so bile najboljše v Sloveniji, kjer so imele potrebni aparat in predpisan način uprave. Ko je bilo to stanje predloženo dr. Žerjavu, je odredil, naj se na vsa prazna nižja uradniška mesta postavijo pripravniki, da se iz Ljubljane pozove inštruktor in da se na temelju uspeha dela s temi uradniki izberejo najboljši za bodoče šefe borz dela. Izmed dvanajstih uradnikov, ki so bili za to določeni — nihče ni pripadal njegovi stranki — je bilo postavljenih pet. Oni so bili prvi strokovno sposobni kader uradnikov v vzhodnih krajih naše države. Vendar vsa usposobljenost ni mogla preprečiti, da ne bi bili odpuščeni po Žerjavovem odhodu in nadomeščeni z nestrokovnjaki.

Ustanove za posredovanje dela se naj zahvalijo dr. Žerjavu za obstoj. On je znal neresnim kričanjem postaviti nasproti resno delo, ne oziraje se na ugovore in kritike. Držal se je reka: »Pustite pse, naj lajajo; to pomeni, da jahamo.« Za ustanovo posredovanja dela je najvažnejša Žerjavova zahteva, sprejeta v finančnem zakonu za

leto 1922/23, da se »za nabiranje potrebnih sredstev za podpiranje brezposelnih delavcev, gradnjo delavskih zavetišč in plačilo potnih stroškov delavcev, ki potujejo zaradi iskanja dela, more določiti doklada do 3% na vse službodavce in delavce, ki spadajo pod določbe zakona o zavarovanju delavcev, in ki se plačuje skupno in na isti način, kakor prispevek za zavarovanje delavcev v bolezni«. S tem je bil ustvarjen finančni temelj za posredovanje dela. Dne 31. julija 1922 je bila objavljena v Službenih novinah naredba, s katero se je to pooblastilo izvršilo. S tem dnem se je začelo resnično delo na brezposelnem zavarovanju delavcev. Vsi dotedanji poizkusi so bili brez finančnega temelja in zato obsojeni na neuspeh. Proti temu zakonskemu pooblastilu so zakričale ne toliko poslodavske, temveč delavske organizacije in preplavile ministrstvo z morjem telegrafskih protestov. Nekoč tako, kot danes.

Dr. Žerjavu so mnogi očitali, da je politično nestrpen in preveč borben. V uradnih odnosih ni poznal stranke. Delal je z ljudmi, ne s strankarji in je ta svoj nazor vedno poudarjal. Ko je potreboval pomočnika za organizacijo prehrane, je izbral za svojega sodelavca Jovana, dasi je bil izrazit član katoliške stranke. Prav tako ni imel plemenskih predsodkov, dasi je iz dna duše ljubil svojo slovensko domovino. Njegovo obzorje zaradi tega ni bilo utesnjeno. Njegovo srce in njegov razum so obsegali vse Jugoslavijo in Srbi, Hrvati ter Slovenci so bili za njega eno. Cenil jih je samo po njihovih odlikah, z vsemi je sodeloval, pri vseh je imel prijatelje; vedno je smatral, da ni in ne more biti minister samo enega plemena, marveč samo minister Jugoslavije. V trenutkih najostrejših plemenskih sporov je ohranil neskaljen pogled na medsebojne odnose v naši kraljevini. On je že leta 1922 smatral hrvatsko vprašanje za prvenstveno gospodarsko in se trudil po svojih močeh, ugoditi utemeljenim gospodarskim zahtevam Zagreba. V njegovi zapuščini je telegram, s katerim je pozval predsednika zagrebške

občine ing. Hajncla, naj pride v Beograd zaradi ureditve finančnih vprašanj mesta Zagreba. Zagrebški predsednik je bil takrat bolan in je opravičil svoj izostanek. Nasprotnik vsakega pritiska, ki ni bil spričo kaotičnih razmer leta 1922 nujno potreben, je stremel za tem, da ustvari Jugoslavijo z delom in sodelovanjem, ne z nasiljem. Ob volitvah 1924 se je uprl premeščanju in odpušcanju uradnikov, ki so bili nasprotnega nazora, in kot zastopnik ministra pravde se je pobrigal ne samo za pomilostitev svojih političnih prijateljev, obsojenih za politične de-

likte, marveč tudi svojih nasprotnikov, da zadosti pravičnosti.

Dr. Žerjav je zaslužen tudi za našo prestolnico. Leta 1920 je prvi načel vprašanje delavskega prenočišča v Beogradu in preskrbel zanj tudi potrebno glavno 20.000.000 dinarjev. Vendar je tedanja občinska uprava odklonila, da bi o tem razpravljala. Šele 10 let kasneje je bila uresničena njegova zamisel z velikimi težavami in nezaupanjem. Delavska zavetišča v vsej državi so demantirala tedanji pesimizem.

B.

P O R O Č I L A

„Sociološki pregled“, Beograd 1939

»Društvo za sociologijo in društvene nauke« (prej »Društvo za pravnu filozofijo in sociologijo«) je izdalo zbornik razprav svojih članov in sotrudnikov. Prva knjiga, ki je izšla pod naslovom »Sociološki pregled«, ima namen, razčistiti razmerje med sociologijo in bližnjimi vedami, tako nasproti filozofiji (prof. Tasić), biologiji (Milojević), živi naravi (Stanković), psihologiji (Vučo in Popović), zgodovini (Popović in Djordjević), etnologiji (Živković), statistiki (Panjevac), ekonomiji (Drašković), politični ekonomiji (Todorović), finančni vedi (Dukanac), pravu (Djordjević in Marković), nasproti akciji (Tasić) ter v dodatku o gospodarstvu in pravu (Nedeljković).

Drugi del te nove obsežne publikacije je posvečen opisu sedanjega stanja sociologije, in sicer v Združenih državah SA (Avramović), v Franciji (Vučo), v Rumuniji (Panpu), pri Hrvatih (Esih) in pri Srbih (Tasić). Nadaljnje študije o sociologiji pri Hrvatih in Slovencih so objeljene za bodoče knjige. — Tretji del je posvečen sredstvom in pouku

sociologije, in sicer razpravljajo o priročnikih in kolektivnih publikacijah Djordjević, o kolektivnih raziskovanjih Janković, o belgijski sociologiji in o publikacijah Solvejevega sociološkega instituta prof. Tasić ter Janković, o socialnih znanostih na ameriških univerzah ter na visoki šoli za gospodarstvo in politične znanosti londonske univerze Mirković, o socioloških kongresih l. 1937 v Parizu prof. Tasić. Ob sklepu je pridejan še kratek pregled učbenikov sociologije s kratko oceno. Znamen del knjige obsegajo poročila o knjigah.

Na čelo publikacije je postavil uredniški odbor razpravo prof. Slobodana Jovanovića o knezu Milošu in kmet-skem vprašanju, kar je zaslužena počastitev avtorjevega znanstvenega pomena.

S to mnogostransko in razgledano publikacijo je krog okoli beograjskega sociološkega društva prepričevalno dokazal svoje visoke kakovosti, načrtno usmerjenost svojega dela in skladno ustaljenost svojih osnovnih nazorov.

S. B.

- XX. (Dvadeseti) vek. Književnost, nauka, umetnost, društvo. Beograd.
- Ekonomist. Mesečnik za savremena ekonomska i socijalna pitanja. Zagreb.
- Europäische Stimmen. Politik, Wirtschaft, Kultur. Paris
- Hrvatski narod. Tednik. Zagreb.
- Gajret. Glasnik kulturno prosvjetnog društva. Sarajevo.
- Hrvatska smotra. Nacionalni, socijalni i književni mesečnik. Zagreb.
- Istra. Glasilo Saveza Jugosl. organizacije iz Julijske Krajine.
- Izvestja na bigarskoto društvo za socialen napredk. Sofija.
- Letopis Matice Srpske. Novi Sad.
- Ljubljanski Zvon. Slovenska revija. Ljubljana.
- Matica rada. Časopis za naučnu organizaciju rada. Beograd.
- Mlada kultura. Časopis za književnost i kulturu. Izdaje odbor kulturnih studentskih udruženja na universitetu u Beogradu. Cara Lazara ulica 11/I.
- Mladost. List srednješkolske mladeži. Jug. prof. društvo, sekcija Zagreb.
- Mrtva straža. Časopis o narodnih vprašanjih. Ljubljana.
- Narodna starina. Časopis za historiju i etnografiju južnih Slovjena. 35. zvezek, 152 strani, 36 din za naročnike. Zagreb 6, pošt. pretnac 14.
- Naš rod. Mladinski list JUU. Ljubljana.
- Naš val. Tednik za radio, gledališče in film. Ljubljana.
- Naša stvarnost. Beograd.
- Njiva. Izdaja jo Del. kult. društvo »Ljudski oder« v Buenos Airesu UT.
- La Nouvelle Revue Française. Paris 7e.
- Nova revija. Vjeri i nauci. Makarska.
- Planinski vestnik. Ljubljana.
- Popotnik. Časopis za sodobno pedagogiko. Ljubljana.
- La porta Orientale. Rivista mensile di studi Giuliani e Dalmati. Trieste (Trst).
- Pregled. Časopis za politički i kulturni život. Sarajevo.
- Prirodoslovne razprave. Prirodoslovno društvo. Ljubljana.
- Proteus. Poljudnoznanstven list. Ljubljana.
- Psychologie. Časopis pro teoretičnou a užitou psychologii. Brno.
- Radnička zaštita. Socialno politička revija. Zagreb. Službeni glasnik SUZOR-a.
- Revue internationale du Travail. Publication mensuelle. Bureau international du Travail. Genève, Suisse.
- Slavia. Časopis pro slovanskou filologii. Praha.
- Slavjanski vestil. Mesečen organ na slavjanskoto društvo v Bigaria. Sofija.
- Slovenski jezik. Glasilo Slavističnega društva v Ljubljani.
- Slovenski list. Tednik južnoameričkih Slovencev. Buenos Aires.
- Slovenski pravnik. Ljubljana.
- Socialni arhiv. Središnja uprava za posredovanje rada. Beograd.
- Sodobnost. Književna revija. Ljubljana.
- Sokolska volja. Tednik. Ljubljana.
- Srpski književni glasnik. Beograd.
- Statistički godišnjak kr. Jugoslavije. Beograd.
- Tehnika in gospodarstvo. Izd. Soc.-ekon. institut. Ljubljana.
- Tehnički nameštence. Trbovlje.
- Trud i pravo. Mesečno spisanje. God I. Sofija. Ul. Denkoglou No 2.
- Turizem. Revija za propagando turizma banovine Hrvatske, Slovenije in ostalih krajev. Izdaja dvomesečno. Uredništvo in uprava v Ljubljani. Knafijeva ul. 5. in na Sušaku, Strossmayerjeva ul. 6. Naročnina letno 100 din.

Umetnost. Mesečnik za umetniško kulturo. Ljubljana.

Umetnost i kritika. Mesečnik za sva kulturna pitanja. Beograd. Pretplata 50 Din. Beograd, poštanski fah 991.

Vesnik društva Fruška gora. Mesečnik Novi Sad.

Vidici. Polumesečni časopis. Beograd.

Zdravniški vestnik. Strokovno glasilo. Ljubljana.

Zora. Časopis za družabno kulturo in izobrazbo. Izhaja dvomesečno. Izdajatelj društvo »Cankar« v Sarajevu.

Zenski vestnik. Mesečnik. Ljubljana.

Život i rad. Socialno-književni časopis. Beograd.

Mestna hranilnica ljubljanska

je

največji slovenski papirnovarni zavod.

Dovoljuje posojila na menice in vknjižbe.

Za vse vloge in obveze

jamči

MESTNA OBČINA LJUBLJANSKA

»JUGOSLAVIJA«

največja domača delniška
zavarovalna družba

zavaruje: za življenje, proti požaru, vnosni tvežnji in nesgodam, dalje transport, naklo, avtomobile in živino.

lastne palače in zgradbe v Ljubljani, Beogradu, Zagrebu, Orljaku in Petrogradu.

Ravnateljstva v Ljubljani, Beogradu, Zagrebu, Orljaku, Novem Sadu, Petrogradu, Sarajevu in Splitu.

Podružnice in ekspoziture v vseh večjih krajih države.

Pojasnila daje

RAVNATELJSTVO ZA DRAVSKO BANOVINO V LJUBLJANI,

Aleksandrova c. 11, in vse njegove podružnice in krajevna zastopstva.

NARODNA TISKARNA

V LJUBLJANI, KNAFLJEVA 5

IZVRŠUJE RAZLIČNE MODERNE

TISKOVINE OKUSNO, SOLID-

NO IN PO ZMERNIH CENAH

TELEFON ŠT. 31-22 — 31-26

POŠTNI ČEKOVNI RAČUN

V LJUBLJANI ŠTEV. 10.544